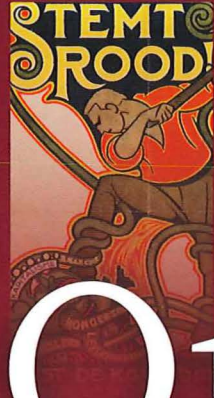

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht
tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera

www.cunera.nl

tel. (0317) 619 001

Het vertrouwde adres voor uw:

- * **receptgeneesmiddelen**
- * **anticonceptie**
- * **vrij verkrijgbare geneesmiddelen**

APOTHEEK DEYS

**Nieuwe Veenendaalseweg 47
3911 ME Rhenen**

Tel.: 0317 - 612 481 - Fax: 0317-617285

E: info@apotheekdeys.nl

W: www.apotheekdeys.nl

SMITS

SPECIALITEITEN

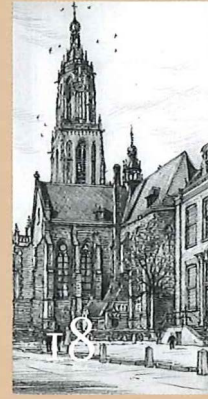
Herenstraat 16

3911 JE Rhenen

0317 · 615 563

info@smitsspecialiteiten.nl

Inhoud

-
- 2 Het vaststellen van de gemeentegrenzen van Rhenen in 1818
 - 8 Verkiezingen volgens het algemeen mannenkiesrecht in 1918
 - 12 Schout-bij-nacht Hetterschij bewoner van 'Het Witte Huis'
 - 18 Twee Rhenense monumenten getekend door Chris Schut
 - 22 Laatste missie van Lancaster W4191, 21 december 1942
 - 28 Koude tijden, warme tijden
 - 32 Streekmuseum De Brakken
 - 34 150 jaar Muziekvereniging Ons Genoegen
 - 44 Tramhalte Stokweg in maart 1948
 - 30|46 Nieuws
 - 47 Literatuursignalement
 - 48 Colofon

KEES FLOOR

Het vaststellen van de gemeentegrenzen van Rhenen in 1818

Burgemeesters bepalen tijdens een rondgang de buitengrenzen

Op 17 februari 1818 meldde landmeter der eerste klasse A. Slits zich bij het gemeentehuis van Rhenen. Hij was in gezelschap van een controleur der Directe Belastingen en had een afspraak met burgemeester H.J. Roghair. Gezamenlijk gingen ze de grenzen van de gemeente Rhenen formeel vastleggen.

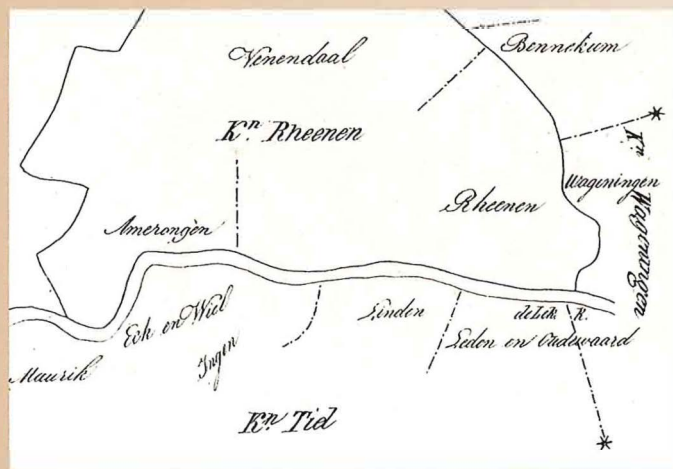
Rondgang

Dit gebeurde in het kader van de aanzet tot de instelling van het Kadaster, dat uiteindelijk overigens pas op 1 oktober 1832 van start ging. In de voorbereidingsperiode moesten eerst de grenzen van alle gemeenten worden bepaald. Vervolgens werd het grondgebied van elke gemeente opgedeeld in secties, waarna de opmeting van de afzonderlijke percelen een aanvang kon nemen. In het tijdvak 1818-1833 werden van alle Utrechtse gemeenten de buitengrenzen bepaald. Rhenen was dus betrekkelijk vroeg aan de beurt.

De procedure die bij de grensbepaling gevolgd moest worden, was beschreven in de zogeheten *Méthodique Verzameling*.¹ Dit document stamde uit de Franse tijd, maar na het vertrek van de Fransen bleven de regels onverminderd van kracht. Alle belanghebbenden moesten bij de vaststelling van de gemeentegrenzen aanwezig zijn. Aldus verzamelden zich de burgemeesters van de steden Rhenen en Wageningen en de schouten van de 'gemeenten ten plattelande'. Het zou nog tot 1825 duren voordat deze schouten zich ook burgemeester mochten noemen. Aldus waren ook burgemeester M.A. van Ommeren van Wageningen en de schouten van de overige buurgemeenten naar het stadhuis afgereisd 'ten einden in derzelve wederzijds bijzijn de grensscheiding op te nemen van het grondgebied van Rhenen'. De burgemeesters en schouten konden zich laten bijstaan door een of meer aanwijzers, personen die goed op de hoogte waren van de situatie ter plaatse. Voor Rhenen trad vrederechter (kantonrechter) J.C.P.E. Menso op als aanwijzer.

Een belangrijk onderdeel van de procedure ter bepaling van het grondgebied van een gemeente vormde een rond-

gang langs de buitengrenzen. In ons geval begon deze 'groepswandeling' aan de Nederrijn in de buurtschap Elst, bij het punt waar de grens met Amerongen was gemarkeerd door een paal op de waterkering; daar moest het bovengenoemd gezelschap dus eerst naar toe. Tijdens de wandeling bleef het grondgebied van Rhenen steeds aan de rechterhand; links lag het grondgebied van achtereenvolgens de gemeenten Amerongen, Veenendaal, Bennekom en Wageningen. De bevindingen dienden te worden vastgelegd in een proces-verbaal van grensbepaling, bestaande uit evenveel artikelen als er buurgemeenten waren. Ook moest er per buurgemeente een zogeheten figuratieve schets der grensscheiding worden vervaardigd, die als hulp bij het opstellen van de tekst, of later ter verduidelijking ervan kon dienen en als bijlage aan het proces-verbaal werd toegevoegd.

↑ Op deze 'Figuratieve schets van de provincie Utrecht' staat schematisch aangegeven tussen welke gemeenten afspraken moesten worden gemaakt betreffende hun onderlinge grenzen. Rhenen kende naast Amerongen, Veenendaal, Bennekom en Wageningen aan de overzijde van de Nederrijn nog vier buurgemeenten.

↑ Burgemeester H.J. Roghair ontving op 17 februari 1818 landmeter Slits op het gemeentehuis van Rhenen, hier rechts. Samen zouden zij een rondgang langs de buitengrenzen van de gemeente maken om in overleg met de burgemeesters van de buurgemeenten de grens vast te stellen.

Amerongen

De gemeentegrenzen die in 1818 bepaald werden, kwamen natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Er bestonden ook eerder al vage of minder vage grenzen tussen de verschillende gemeenten en hun voorlopers, die nu als richtlijn konden dienen. Zo was er in 1717 een limietscheiding tussen Rhenen en Amerongen tot stand gekomen, waarna de grens was gemarkeerd met vier palen.² De meest noordelijke grenspaal bevond zich aan het eind van de Slaperdijk waar het grondgebied van de gemeenten Rhenen, Amerongen en Veenendaal samenkwam. Van de beide andere palen stond er een op de Streek (Vissersweg), een zijweg van de Utrechtsche benedenweg (Rijksstraatweg), en de andere op de heide bij het Galgenveld (Galgenberg). Men hoefde dus weinig anders te doen dan vanaf het beginpunt naar de Slaperdijk te lopen langs de beide tussengelegen palen, het artikel voor het proces-verbaal te formuleren en de laatste hand te leggen aan de tekening van de grens. Daar werd ook artikel 1 van het proces-verbaal van grensbepaling gesloten en voorzien van de handtekeningen van Roghair, Menso en de schouten H.G. Scharff van Amerongen en J. Smith van Veenendaal.

Behalve in 1818 had er ook al in 1813 onder Frans bestuur een grensbepaling plaatsgevonden van onder andere de gemeenten Rhenen, Amerongen en Veenendaal.³ Daarbij was het draaiboek gevolgd dat in 1818 nog ongewijzigd van kracht was. Men kon dus beschikken over de teksten die destijds waren opgesteld en de bijbehorende schetsen. Kennelijk was men in 1813 te werk gegaan met de Franse slag, want tekst en schets voldeden niet meer. De weg de Streek, die volgens het Amerongse proces-verbaal van grensbepaling van 1813 onder Rhenen viel, ressorteerde in 1818 onder Amerongen.⁴ Verder werd het aantal grenspalen in 1813 niet gespecificeerd; er wordt gesproken van 'enige paalen'.⁵ De in het proces-verbaal genoemde wegen Veenendaalsche weg (Veenseweg) en Utrechtse bovenweg (Franseweg) waren in 1818 niet terug te vinden.

Kennelijk heeft landmeter Slits of een van zijn medewerkers de schetsen uit 1813 gebruikt bij zijn werkzaamheden. Van deze tekening van 1813, waarvan de oorspronkelijk gebruikte teksten in het Frans gesteld zijn, werden begrippen in het nieuwe proces-verbaal van 1818 overgenomen, zoals het Galgenveld, de Utrechtse benedenweg en de woning van Laurens van de Bovenkamp vlak bij de grenspaal aan de Streek. Er staan kruisen door de Veenendaalsche weg en Utrechtse bovenweg, met in het Nederlands de opmerking: 'deze wegen zijn door de indicateurs (aanwijzers) niet kunnen aangewezen worden.'

Veenendaal

Bij het vaststellen van grenzen maakt men bij voorkeur gebruik van herkenningspunten in het landschap. Dat is echter niet altijd mogelijk, zoals in het geval van de door het Elsterbos lopende grenslijn met Amerongen. Het gevolg van het ontbreken van herkenningspunten is vaak dat

↑ Met de wens om te komen tot de instelling van het Kadaster werd het noodzakelijk dat landmeters tot betrouwbare metingen kwamen. Het was een vakgebied waarin militairen veel ervaring hadden opgedaan. Deze Franse militaire landmeters maken daarbij gebruik van een planchet en vizierlineaal.

grenzen getrokken worden volgens een min of meer willekeurige rechte lijn.

Bij het vastleggen van de grens met Veenendaal, dat zich in 1795 had losgemaakt van Rhenen, moesten landmeter Slits en zijn gezelschap vanaf de paal aan de Slaperdijk zuidoostwaarts ook enkele rechte lijnen afleggen. Er stonden palen bij 'het schapenhok van Cornelis Slok', aan de Kerkweg op Veenendaal (Kerkewijk) en aan de Schoutensteeg. Langs deze steeg ging het vervolgens verder in noordoostelijke richting tot men op de scheiding van de Meent van de stad Rhenen en de zogeheten Landen van de Buurten van den Dijk het water van de Grift (Bisschop Davidsgrift; thans Valleikanaal) bereikte. Daar werd artikel 2 van het proces-verbaal van grensbepaling gesloten en voorzien van de handtekeningen van Roghair, Menso, Smith en schout E.D. van Meurs van Bennekom.

Bennekom en Wageningen

Hierna zetten landmeter Slits, burgemeester Roghair en de overige leden van het gezelschap hun werkzaamheden volgens dezelfde procedure voort. Er kwamen nu meer herkenningspunten waarvan ze bij de beschrijving van de ge-

→ Het proces-verbaal van de inmetingen van de onderlinge gemeentegrenzen werd aangeboden aan de gouverneur van de provincie Utrecht, J.M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten, die de onderling gemaakte afspraken moest goedkeuren.

meentegrenzen gebruik konden maken. Zo liep de grens met Bennekom voor ongeveer 1800 meter langs de Grift. De Eemwal vormde de grens met Wageningen. Dit was een inmiddels verdwenen dijk die in de middeleeuwen was aangelegd langs het riviertje de Kromme Eem. Deze natuurlijke waterloop werd later vervangen door de Bisschop Davidsgrift. De grens liep verder langs de Haarwal, de Grebbedijk en twee sloten, en liep uiteindelijk door tot aan de Nederrijn. Steeds werd bij het bereiken van een volgende gemeente het desbetreffende artikel van het proces-verbaal van grensscheiding afgesloten en door de belanghebbenden ondertekend.

Tot zo ver ging alles nog volledig volgens het boekje. Elke gemeente kreeg tot dat moment een eigen figuratieve schets der grensscheiding, zoals het hoorde. Aan de zuidgrens van de gemeente Rhenen, die gevormd werd door de Nederrijn, zou dat echter tot onnodig extra werk leiden; er werd volstaan met één schets voor de laatste vier buurgemeenten Heusden, Lede en Oudewaard, Lienden en Ingen. De tekst in de artikelen over de grens met deze gemeenten kon kort gehouden worden. Overigens omvatten burgerlijke gemeenten in Gelderland vaak verscheidene kadastrale gemeenten. Zo bevatte de burgerlijke gemeente Lienden de kadastrale gemeenten Lienden en Ingen, terwijl de burgerlijke gemeente Ede de kadastrale gemeenten Ede, Bennekom, Gelders Veenendaal, Lunteren en Otterlo omvatte.

Het volledige proces-verbaal van grensbepaling werd 19 februari 1818 afgesloten en ondertekend door de landmeter

en de controleur der Directe Belastingen. Volgens ging het document naar de gouverneur van de provincie Utrecht, J.M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten, die het op 11 maart accordeerde.

Twijfels

De bovenstaande reconstructie van de gang van zaken op 17 februari 1818 bij de grensbepaling van de gemeente Rhenen is gebaseerd op het daarvan opgemaakte proces-verbaal van grensbepaling. Ook in de meeste andere Nederlandse gemeenten werd een vergelijkbaar proces-verbaal opgemaakt.⁶ Toch lijkt er het een en ander niet te kloppen van het beeld dat ons wordt voorgeschoteld. Heeft de wandeling inderdaad plaatsgevonden op één dag? De omtrek van de gemeente Rhenen bedroeg ruim 30 kilometer en de grenzen lopen vrijwel nooit over gemakkelijk begaanbare wegen. Misschien is het traject langs de Nederrijn niet afgelegd; het proces-verbaal noemt namelijk bij de opsomming van gemeenten die aan de linkerhand van de rondwandeling gelegen zijn, de gemeenten aan de overzijde van de rivier niet. Dat scheelt bijna 9 kilometer, maar dan nog is er 21 kilometer te overbruggen. In sommige gevallen weten we zeker dat er meer dagen nodig waren. Zo bedroeg de omtrek van Zeist maar liefst 54 kilometer. De landmeter die in augustus 1824 de grenzen van Naarden opnam, was in dat opzicht eerlijker; hij noemt in het proces-verbaal vier opeenvolgende dagen waarop er in het vrije veld aan de vaststelling van de grenzen was gewerkt.

De rondgang rond de gemeente Rhenen en het vaststellen van het proces-verbaal van grensbepaling in februari 1818 vond plaats kort nadat er op 1 januari van dat jaar verscheidene wijzigingen waren opgetreden in het gemeentelijk landschap. Op nieuwjaarsdag ging de in het document genoemde, nieuwe gemeente Lede en Oudewaard van start.

→ De zuidelijke grens van de gemeente Rhenen werd gevormd door de Nederrijn. Ook zonder intensief overleg met de collega's van de gemeenten Ingen, Lienden, Lede en Oudewaard, en Heusden kon de burgemeester van Rhenen in het proces-verbaal laten vastleggen dat de rivier de grens vormde.

↑ Aan de voet van de Grebbeberg begon na het passeren van de Grebbesluis – hier afgebeeld – de Grebbedijk. Ook die vormde voor een deel de grens van Rhenen met Wageningen.

↓ De Grift – die van de Grebbesluis door het Binnenveld richting Veenendaal loopt – vormde in 1818 voor ongeveer 1800 meter de grens tussen Rhenen en Bennekom.

Daarnaast ging Bennekom op in Ede en verhuisde Ingen van Maurik naar Lienden, maar in beide gevallen bleven de dorpen bestaan als zogeheten kadastrale gemeente. Door deze wijzigingen kon E.D. Meurs, die vanaf 1 januari 1818 schout van Ede was, tekenen als schout van Bennekom. Schout A. Verbrugh van Lienden tekende tevens als schout van Ingen; zijn collega D. de Rooy van Maurik stond in deze voortaan buitenspel.

Andere wijzigingen die per 1 januari 1818 waren opgetreden, zijn in het proces-verbaal van grensbepaling echter niet terug te vinden. Zo ging Heusden op 1 januari 1818 op in Kesteren en verviel het als kadastrale gemeente. Toch komen we Heusden nog tegen in het document. Verder zette M.A. van Ommeren zijn handtekening voor Wageningen. Hij was in 1818 echter geen burgemeester meer van die stad, al zou hij dat later nog voor de tweede maal worden. G. v.d. Zande tekende het artikel in het proces-verbaal over de grens met Wageningen als schout van Heusden en het artikel over de grens met Heusden als schout van Heusden en Kesteren, mogelijk op verschillende momenten. Het heeft er dus alle schijn van dat de voorbereidingen om te komen tot een proces-verbaal van grensbepaling al in de loop van 1817 waren begonnen. De datum van de rondgang langs de grenzen is mogelijk tamelijk willekeurig gekozen.

Twijfels over de in processen-verbaal opgegeven data zijn er ook wel bij andere gemeenten. Zo zijn bijvoorbeeld die documenten van onder meer Maarssenbroek en Maartensdijk gedateerd op zondagen; in beide gevallen waren ze

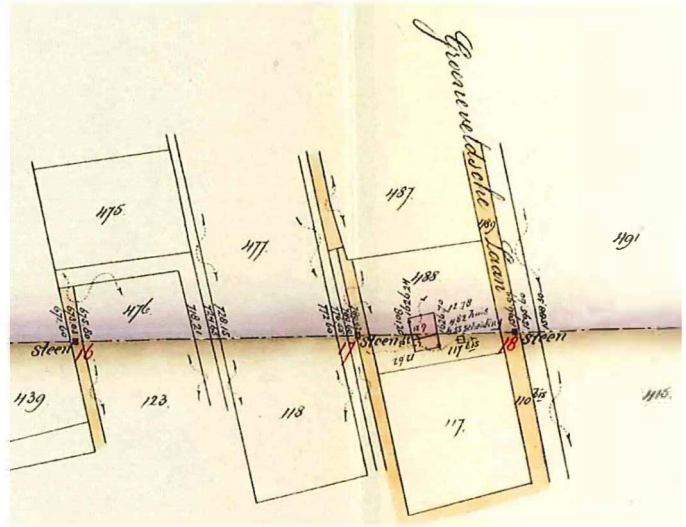
ondertekend door de ons inmiddels bekende landmeter A. Slits. Zijn collega J. Vesters dateerde in 1832 het proces-verbaal van grensbepaling van Baambrugge eveneens op een zondag.

“Met de goedkeuring door de gouverneur van de provincie Utrecht van het proces-verbaal van grensbepaling lag de gemeentegrens van Rhenen formeel vast”

Het lijkt ook onwaarschijnlijk dat alle burgemeesters de hele rondgang hebben meegelopen. Men gaat er meestal van uit dat ze alleen deelnamen aan het gedeelte dat de grens vormde met de eigen gemeente. Vaak waren er ook al processen-verbaal waarin burgemeesters of schouten van twee aan elkaar grenzende gemeenten hun gemeenschappelijke grens voorlopig hadden vastgelegd. In verscheidene processen-verbaal van grensbepaling, bijvoorbeeld die van gemeenten uit de Kromme Rijnstreek, wordt daaraan gerefereerd. Een voorbeeld van zo'n overeenkomst tussen twee aan elkaar grenzende gemeenten is nog bewaard gebleven bij de beschrijving uit 1818 van de grens tussen Amerongen en Leersum. Het officiële proces-verbaal van grensbepaling werd op die manier een soort van optelsom van eerder overeengekomen grenzen.

Grens met Veenendaal opnieuw ingemeten

Met de goedkeuring door de gouverneur van de provincie Utrecht van het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Rhenen en de daarbij behorende bijlagen, lagen de gemeentegrenzen formeel vast. Later werd er nog eenmaal een nieuwe bijlage toegevoegd. Aanleiding was de onduidelijkheid van de grenzen van Veenendaal. De grenzen van deze buurgemeente waren in het veld onvoldoende herkenbaar en de opgemaakte processen-verbaal gaven geen uitsluitend over hoe ze precies liepen. Daarom werden alle grenzen met aangrenzende gemeenten, dus ook die met Rhenen, in 1893 en 1894 opnieuw opgemeten. Op de grens

↑ De grens tussen Rhenen en Veenendaal moest in 1893 opnieuw worden ingemeten. Om deze grens beter te markeren werden er 34 basaltstenen geplaatst, waarvan de stenen 16, 17 en 18 rond een woning stonden waar de gemeentegrens dwars doorheen liep.

tussen Veenendaal en Rhenen werden 34 basaltstenen bijgeplaatst om deze beter te markeren. De figuratieve schetsen der grensscheiding werden in 1908 opnieuw getekend.

De percelen langs de grens werden nu aangeduid met hun kadastraal nummer; in 1818 gebeurde dat nog met de naam van de eigenaar. De nieuwe schetsen werden als bijlage aan de bestaande processen-verbaal toegevoegd. De afbeelding op deze pagina geeft een detail van die schets, met basaltstenen 16, 17 en 18. De grens loopt er dwars door een woning, wat eerder ook al zichtbaar was op de kadastrale kaart die in 1819 van dat gebied was gemaakt. De omgeving die op de figuur is weergegeven, ging in 1960 over naar Veenendaal. Toch is er ook vandaag de dag op een andere plek langs de grens nog een woning waarbij de gemeentegrens tussen Rhenen en Veenendaal dwars door de woonkamer loopt!

Verantwoording

Noten

1. *Méthodique Verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en beslissingen, betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk*, eerste deel, Amsterdam 1812.
2. H.P. Deys, 'De grens tussen Amerongen en Rhenen', in: *Oud Rhenen* 25 (2006), nr 1, 4-13.
3. Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, *Rhenen in 1832. Grondgebruik en eigendom dl. Tekst* (met bijdragen van D.T.

Koen en H.P. Deys), *dl. Kaarten* (34 kaartbladen), Kadastrale atlas provincie Utrecht 8, Utrecht 2002.

4. Het Utrechts Archief, toegang 1294, inv.nrs. 2690 (Amerongen 1813, Veenendaal 1818), 3799 (Amerongen 1818, Rhenen 1818).
5. Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, toegang 73, inv.nr. 377 (Amerongen 1818) en toegang 152, inv.nr. 624 (Rhenen 1818).

6. A.J. van der Meer, *Gemeentegrenzen in Nederland. Een juridisch, technisch en kadastraal onderzoek*, proefschrift TU Delft, Amsterdam 2007.

Over de auteur

Kees Floor werkte bij het KNMI in De Bilt en publiceerde talrijke artikelen voor weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

JAN MAARTEN DOORMAN · BEN VAN LAAR · KEES WAIBOER

Verkiezingen volgens het algemeen mannenkiesrecht in 1918

CHU en SDAP kregen de meeste stemmen in Rhenen

In december 1917 werd in Nederland het algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd. Een eerste grote stap, na een lange strijd, op weg naar algemeen kiesrecht voor iedereen, man of vrouw. Een half jaar na invoering van deze wet vonden op woensdag 3 juli 1918 de eerste verkiezingen plaats onder het nieuwe regime. De invoering vergde veel van de organisatiekracht van diverse bestuurlijke lagen, ook die van de gemeente Rhenen. Was Rhenen klaar voor Tweede Kamerverkiezingen waaraan alle mannen in de gemeente deelnamen?

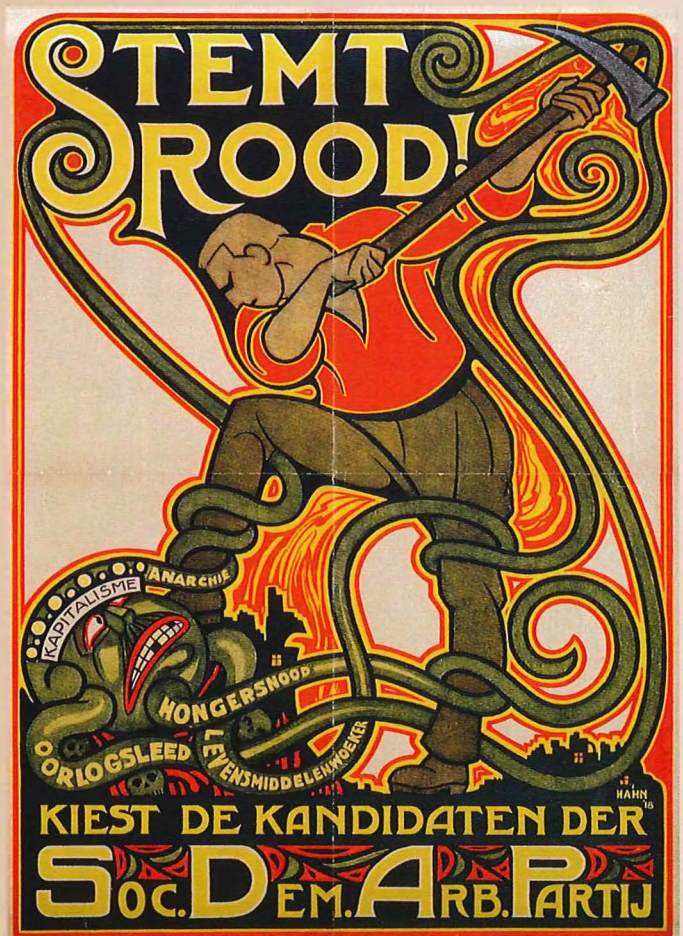
Eerste voorbereidingen

Direct al in december 1917 ging het gemeentebestuur van Rhenen over tot het bestellen van materiaal en het opmaken van een lijst van kiesgerechtigden. In de verantwoording naar Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht doet de gemeente in januari 1918 de suggestie om in plaats van drie kiesdistricten er liever een te behouden vanwege het gebrek aan beschikbare krachten. Een argument dat weinig weerklank vond want uiteindelijk kwamen er toch drie stemlocaties. Het raadhuis aan de Markt functioneerde als hoofdstembureau en de beide gymnastieklokalen van de scholen in Elst en Achterberg werden de andere stembureaus.

Op voordracht van het gemeenteraadslid R. van Voorthuizen werd de leiding van de stembureaus opgedragen aan burgemeester en wethouders. Burgemeester Schimmelpenninck werd voorzitter van het bureau in Rhenen. Elst kreeg wethouder Recter als voorzitter toebedeeld en in Achterberg zag wethouder Van Ingen toe op het correcte verloop van de verkiezingen. Over de drie locaties verdeeld zaten ook nog eens negen raadsleden als lid van het stembureau en negen plaatsvervangende leden.

Om de stemming daadwerkelijk mogelijk te maken moest voor de drie stemlocaties een juiste inrichting worden verzorgd. Tien stemlessenaars werden er besteld. Twee stuks van twee aan elkaar gekoppeld en twee van drie aan elkaar gekoppeld. Op 18 maart 1918 werden deze gegund aan timmerman J. Smit (1873-1927) voor de prijs van

325 gulden. Ook volgden nog twee tafels op schragen voor 140 gulden en twee stembussen voor Elst en Achterberg. Verder maakte hij nog twee hekken voor Elst en Achterberg tegen een prijs van 135 gulden.

↑ Na de CHU werd de Sociaal Democratische Arbeiderspartij de tweede partij van Rhenen. Met name de arbeiders van de steenfabrieken en de sigarenmakers stemden op de socialisten.

↑ Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck, burgemeester van Rhenen, stond voor de CHU op de landelijke lijst voor de Tweede Kamer. Van de 1.365 geldig uitgebrachte stemmen haalde hij er 557, waarvan er 238 uitgebracht waren in Achterberg.

Informatieverstrekking

Begin februari werd in de gemeenteraad van Rhenen vastgesteld dat het totaal aantal kiezers 1.487 bedroeg. Veel van hen hadden nog nooit een stembusgang meegemaakt en het was dus noodzakelijk om voorlichting te geven over hoe er gestemd moest worden. Gefantaseerde kandidatenlijsten en stembiljetten werden ter lering opgehangen. Vrouwen waren verkiesbaar, maar mochten niet stemmen. Er was stemplicht voor alle mannen van 25 jaar en ouder en niet stemmen zonder geldige reden kon worden bestraft door de kantonrechter. Op 29 juni kwam er in de *Rhenensche Courant* nog een uitleg over het stemmen op 3 juli. De kiezer moest naar het hem aangewezen stembureau met de toegepaste oproepingskaart, gaf die aan de voorzitter en ontving zijn stembiljet, waarop 169 namen voorkwamen die waren verdeeld over 21 lijsten. De stemmer maakte het witte vakje van de door hem gewilde kandidaat zwart. Had men geen voorkeur voor een bepaalde kandidaat dan maakte men als regel het eerste vakje zwart. Meerdere vakjes invullen maakte de stem ongeldig. Vanuit de provincie waren er nog wat extra instructies gekomen voor de gemeente om hier goede voorlichting over te geven. Ook waarschuwde de provincie namens de Nationale Commissie tegen het Alcoolisme om ervoor te zorgen dat de opwindende invloed van alcohol tot een minimum werd beperkt die dag. Op

↑ Het liberale Kamerlid jhr. R.R.L. de Muralt was op 15 juni 1918 in Rhenen om campagne te voeren. Uiteindelijk zou hij 19 stemmen in Rhenen krijgen.

24 juni verstuurde de burgemeester van de stad Utrecht, mr. J.P. Fockema Andreae, twee verzegelde pakketten met in totaal 1.790 stembiljetten. Rhenen was klaar voor de politieke strijd. De kiezer kon zich in de gemeente nog verder oriënteren door een van de 21 aanplakbiljetten met verkiesbare namen te bestuderen.

“Wat de stemming bijzonder maakte was dat de burgemeester van Rhenen, jhr. G.J.A. Schimmelpenninck, ook verkiesbaar was”

Om de kiezer van Rhenen warm te krijgen voor de verkiezingsdag werden er door de diverse politieke partijen bijeenkomsten gehouden in bekende etablissementen in Rhenen, zoals de Koning van Denemarken of café H.P. van Noort in de Torenstraat. Zo kwamen de liberale Kamerleden jhr. R.R.L. de Muralt (1871-1936) en F.M. Knobel (1857-1933) op respectievelijk 15 juni en 27 juni 1918 naar Rhenen om het programma van hun beide partijen toe te lichten. Eerder dat jaar sprak het Kamerlid voor de Christelijk Historische Unie (CHU), J.R. Snoeck Henkemans (1862-1945), over ‘Christelijk historische beginselen en evenredige vertegenwoordiging’, en de heer Goud over ‘staatspensioering zonder premiebetaling’.

De verkiezingsuitslag van 3 juli 1918

Ondanks de instructies was het voor een enkele kiezer toch lastig geweest om een geldig stembiljet in te leveren. Ongegeldheden deden zich verder niet voor. In totaal hadden 1.365 inwoners van de gemeente Rhenen een geldige stem uitgebracht.

In Elst hadden 295 inwoners de moeite genomen om hun stem uit te brengen, waarvan 15 stuks ongeldig bleken te zijn. Negen daarvan hadden geen vakje zwart gemaakt, vier kleurden meer dan één vakje zwart en twee hadden het stembiljet niet volgens de regels in de stembus gedeponneerd. In Achterberg stemden 359 kiezers waarvan drie ongeldig omdat zij het stemvakje niet zwart hadden gemaakt. In het raadhuis van Rhenen waren 729 geldige en 15 ongeldige stemmen uitgebracht. Bij zeven stuks was het stemvakje niet zwart gemaakt. Op vier biljetten waren andere kandidaten bijgeschreven en bij drie biljetten waren meerdere vakjes ingekleurd. Een inwoner had het stembiljet voorzien van zijn eigen naam.

In het hele land hadden 1.340.122 stemgerechtigden de gang naar de stembus gemaakt. Rhenen was niet echt representatief voor de landelijke uitslag. Van de honderd Tweede Kamerzetels waren er dertig naar de Algemene Bond van Rooms-Katholieke kiesverenigingen gegaan. Deze partij kreeg in Rhenen maar twaalf stemmen netjes verdeeld over de drie stembureaus. Niet verwonderlijk gezien het protestantse karakter van de gemeente. Wat de stemming bijzonder maakte was dat de burgemeester van Rhenen, jhr. G.J.A. Schimmelpenninck (1854-1929), ook verkiesbaar was. Hij haalde in totaal 557 stemmen waarvan er 238 uitgebracht waren in Achterberg waar hij woonde. In de gemeente Rhenen kreeg hij de meeste stemmen maar dit was niet genoeg voor een zetel in de Tweede Kamer. Zijn

↑ Een stembus zoals die in de gemeente Rhenen gebruikt werd.

↓ Achter de Rijnschool – zoals de openbare lagere school in Elst genoemd werd – stond ten tijde van de Eerste Wereldoorlog een klein losstaand gebouw dat dienst deed als gymnastieklokaal. Hier bevond zich op 3 juli 1918 het stembureau van Elst.

→ Wethouder Van Ingen – hier gefotografeerd op de hoek van de Herenstraat en de Molenstraat – was op 3 juli 1918 voorzitter van het stembureau in Achterberg.

partij, de CHU, haalde in totaal 575 stemmen. Een goede tweede was de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) met 378 stemmen waarvan er 327 waren uitgebracht in de stad Rhenen. Deze partij moest het vooral hebben van de arbeiders van de steenfabrieken en de sigarenmakers. Landelijk werd deze partij de tweede van Nederland. Zelf hadden zij op een nog beter resultaat gerekend. Tot de grote verliezers behoorden de liberale partijen. Ook in Rhenen konden zij op niet veel kiezers rekenen. Jhr. de Muralt kreeg in Rhenen uiteindelijk negentien stemmen. Desondanks zou hij net als Snoeck Henkemans in de Tweede Kamer worden herkozen.

Hoewel zij zelf nog niet mochten stemmen, stonden er wel verschillende dames op de kieslijsten. Uiteindelijk stemden negen mannen in de gemeente Rhenen op een vrouw. Uiterst links kreeg vier stemmen waarvan één op een communistische afgevaardigde. Slechts twee lijsten

moesten het zonder stem doen. Ook toen liet de politieke versnippering zich gelden. Er zouden als gevolg van deze uitslag 17 partijen, op een zetelaantal van 100, in de Tweede Kamer gekozen worden.

Zo'n eerste keer met veel nieuwe kiezers gaf blijkbaar toch ook enig ongemak, want op 6 november 1918 schreef de burgemeester in een evaluatiebrief aan het Hoofdstembureau van kieskring XIII dat er oponthoud was geweest vanwege de stembussen. Die hadden volgens voorschrift een sleuf van 10,6 bij 0,8 cm. Kennelijk was dat te krap en gaf dat problemen met de stembiljetten. De eerste stap bij de invulling van het algemeen kiesrecht was zo goed als probleemloos verlopen. Rhenen kon zich nu gaan voorbereiden op de volgende stap, te weten de invoering van het algemeen kiesrecht voor zowel mannen als vrouwen en de daarbij behorende toeloop van een nieuwe groep stemmers. Vier jaar later, in 1922, zou het zover zijn.

Verantwoording

Bronnen

Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, toegangsnummer 153, Gemeentebeheer Rhenen, 1852-1925. Binnen dit archief werd gebruik gemaakt van de dossiernummers 9, 20, 89, 110 en 134-135 *Rhenensche Courant* van 01-12-1917 tot 01-08-1918

Over de auteurs

Jan Maarten Doorman is redacteur van *Oud Rhenen*

Ben van Laar is oud-bestuurslid van de HVOR en oud-redacteur van *Oud Rhenen*

Kees Waiboer is bestuurslid van de HVOR

JAN MAARTEN DOORMAN

Schout-bij-nacht Heterschij bewoner van 'Het Witte Huis'

Hoe een marineofficier in Rhenen verzeild raakte

Hoog boven de Utrechtsestraatweg lag vanaf 1926 iets ten oosten van landgoed De Tangh een twee verdiepingen tellend landhuis dat bekend stond als 'Het Witte Huis'. Vanaf 1940 werd dit huis, met een indrukwekkend uitzicht over de Betuwe, bewoond door de marineofficier Dik Heterschij. Een in Nederland bekende hoge militair die door omstandigheden gedwongen in Rhenen was terechtgekomen.

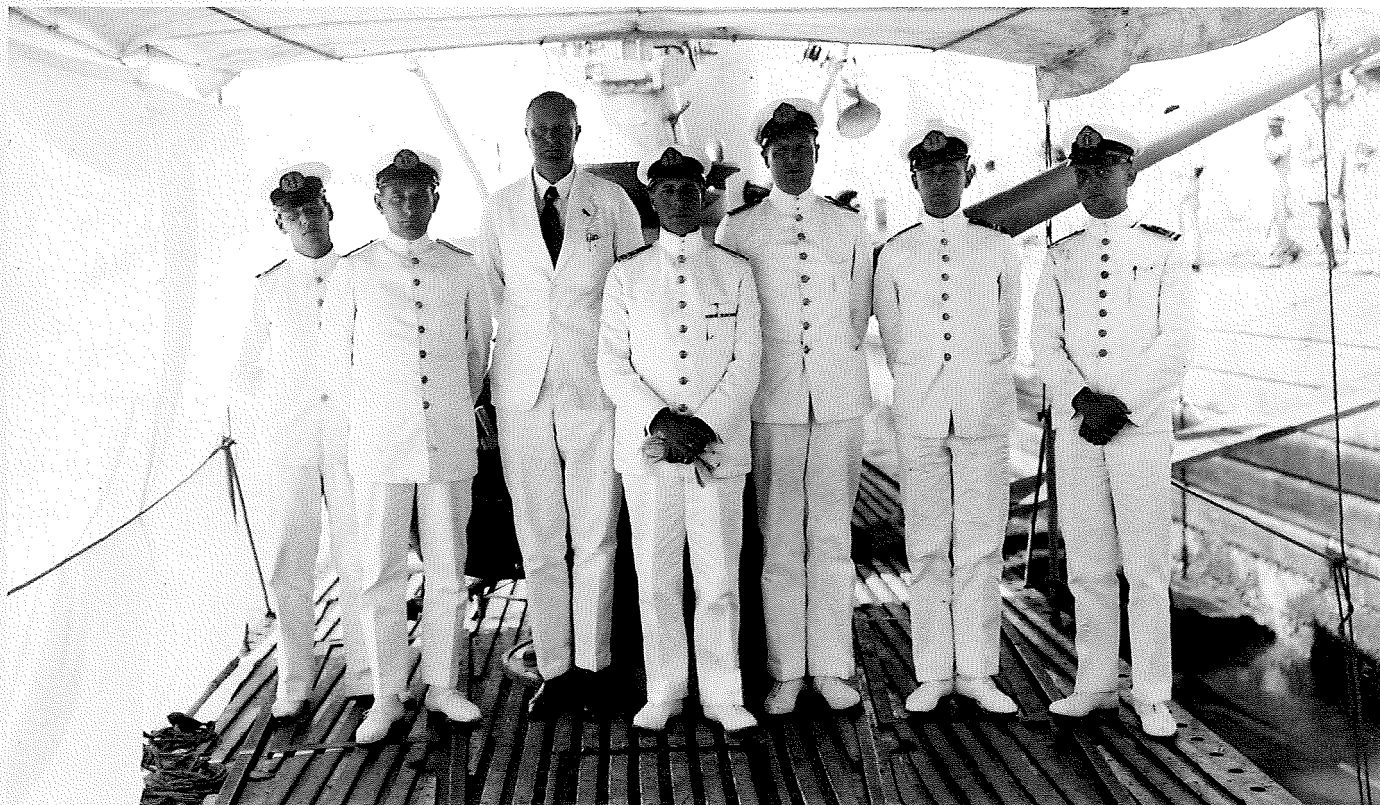
Wereldreis met de K XVIII

Schout-bij-nacht D.C.M. (Dirk/Dik) Heterschij (1891-1948) was de commandant geweest van de Nederlandse onderzeeboot K XVIII. Met deze onderzeeboot maakte hij een wereldreis die landelijk voor furore zorgde. Een reis die begon op 14 november 1934 in Den Helder en eindigde op 11 juli 1935 in Soerabaja in Nederlands-Indië. Door de royale aandacht van de vooroorlogse media werden de hoofdrolspelers bekende Nederlanders. Er verscheen een veel bekeken Polygoonfilm met geluid, maar ook een tweetal boeken en diverse artikelen in kranten en tijdschriften. Ook de radio schonk met grote regelmaat aandacht aan deze reis. De immense tocht van ruim 22.000 zeemijl op een onderzeeboot die alle continenten aandeed, sprak daardoor erg tot de verbeelding.

Ook de aanwezigheid van prof. dr. F.A. Vening Meinesz (1887-1966), die al vanaf 1923 op diverse Nederlandse maar ook buitenlandse onderzeeboten zwaartekrachtproeven deed, maakte de reis tot een bijzondere gebeurtenis. De marine gebruikte de tocht tevens om haar geschonden blazoen weer wat op te poetsen. In 1933 had de reputatie erg geleden door de mouterij op het pantserschip de Zeven Provinciën in Nederlands-Indië. De positieve uitstraling dat ook de wetenschap gediend werd, kwam haar uiteraard niet ongelegen. Die wetenschappelijke uitstraling viel ook op over de grens, want bij een andere reis met een onderzeeboot in 1937 werd de als zeer bekwaam en aimabel bekend staande Vening Meinesz ontvangen door de Amerikaanse president F.D. Roosevelt. Voor het volbrengen van de reis met de

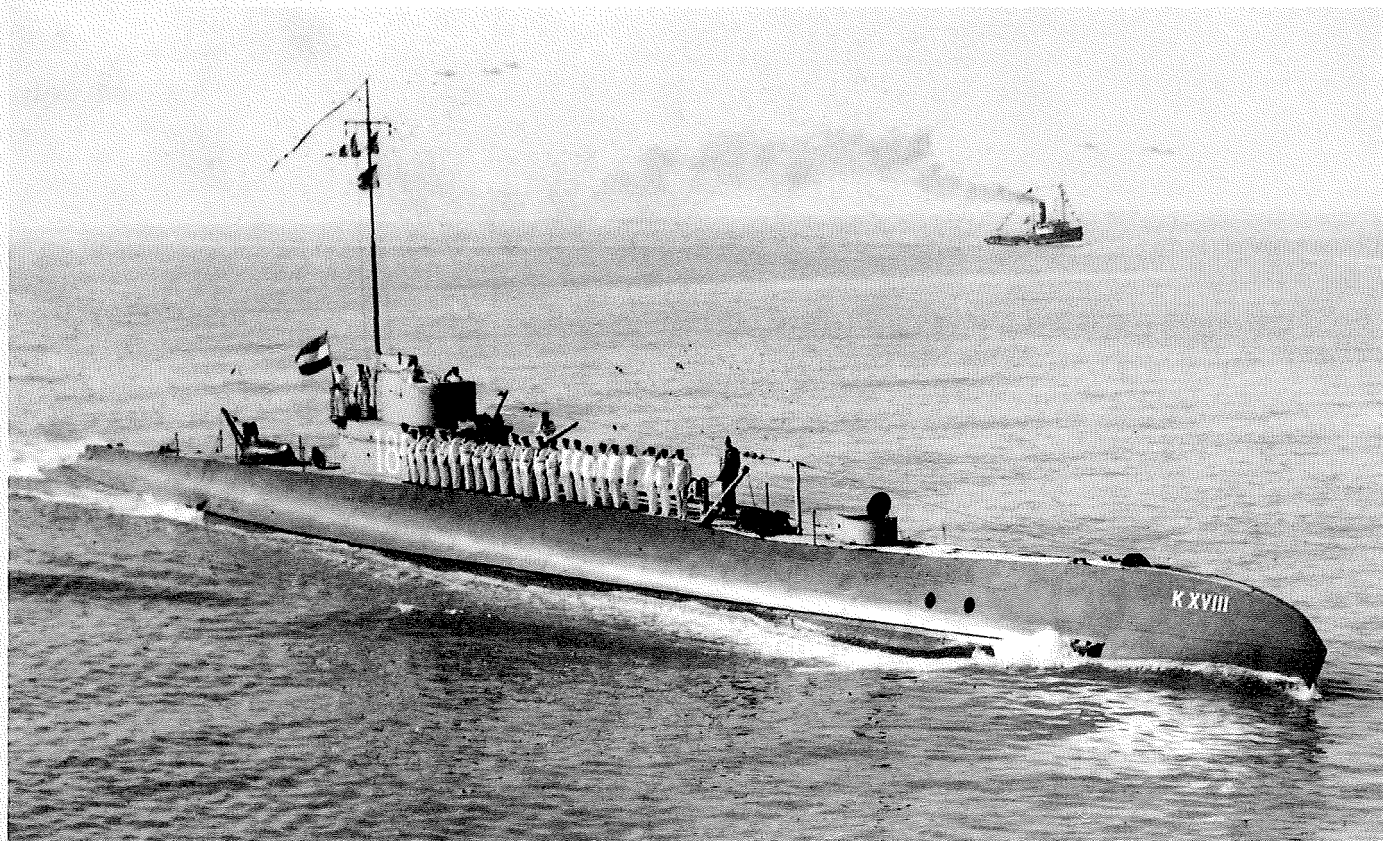

↑ Op vrijdag 17 januari 1936 ging de Polygoonfilm gewijd aan de wereldreis van de K XVIII in première in het City-Theater in Den Haag. Marineofficier M.S. Wytema had de filmbeelden gemaakt tijdens de reis.

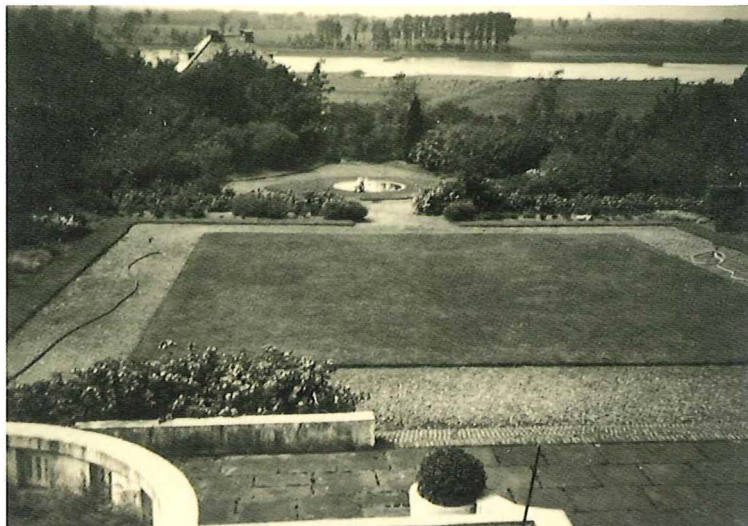
↑ Tijdens een verbouwing van 'Het Witte Huis' werd in 2001 deze foto gevonden met de officieren van de K XVIII samen met professor Vening Meinesz. In het midden staat commandant Hetterschij met rechts van hem luitenant-ter-zee tweede klasse Wytema, maker van de film.

↓ Op 11 juli 1935 vaart onderzeeboot K XVIII de marinehaven van Soerabaja in Nederlands-Indië binnen. De bemanning staat aangetreden in tropenuiform.

↑ De in 1926 gebouwde villa 'Het Witte Huis' aan de Utrechtsestraatweg in Rhenen werd van 1940 tot 1948 bewoond door Dik Hetterschij.

↑ De terrassentuin met op de achtergrond de Nederrijn. Hetterschij tuinierde hier graag totdat zijn internering en later zijn onderduiken hier een einde aan maakten.

K XVIII werd Hetterschij bevorderd tot officier in de orde van Oranje-Nassau. Een bevordering die hij te horen kreeg door de telefoon in een publiek gesprek met de minister van Defensie L.N. Deckers toen hij net was aangekomen in Soerabaja. Ook kreeg hij de gouden 'De Ruytermedaillon', een onderscheiding voor mensen die zich zeer verdienstelijk voor de scheepvaart hadden ingezet. Deze onderscheiding is gedurende de evacuatie van oktober 1944 tot mei 1945 ontvreemd uit zijn huis in Rhenen.

Marineloopbaan

De in Alblasterdam geboren Hetterschij was in 1910 zijn marineloopbaan begonnen in Den Helder en had vanaf 1921 veel plaatsingen aan boord van verschillende Nederlandse onderzeeboten gehad. Het was dan ook niet vreemd dat de marineleiding hem vroeg voor de belangrijke missie met de K XVIII. Zo voorspoedig als zijn vooroorlogse marinecarrière verliep, zo weinig lachte het geluk hem in zijn privé-leven soms toe. Zijn eerste kinderloze huwelijk liep uit op een echtscheiding en het tweede huwelijk met Gezina Jantina van Kleffens (1896-1930) strandde door het overlijden van haar bij de geboorte van hun eerste kind, dat eveneens stierf. In 1934 trad hij voor de derde maal in Londen in het huwelijk met Justine A.D. Schermer (1897-1974). Zij was eerder gehuwd geweest met de marineofficier Karel W.F.M. Doorman (1889-1942) en bracht uit dit huwelijk drie kinderen mee. Uit zijn derde huwelijk werd een zoon geboren die naar hem werd vernoemd, te weten: D.C.M. (Dik) Hetterschij (1937-2009).

Verhuizing naar Rhenen

Als chef van de Marine Kustwacht maakte hij de mobilisatie, de meidagen van 1940 en de ontluisterende capitulatie

mee. Na het tekenen van de erewoordverklaring volgde op 15 juli 1940 zijn ontslag uit de marine. Met het tekenen hiervan verklaarden Nederlandse officieren dat zij zich op geen enkele wijze zouden verzetten tegen de Duitse autoriteiten. Niet alleen raakte hij zijn baan kwijt maar de Duitsers vorderden ook zijn dienstwoning aan de Marinewerf 5 te Amsterdam. Hij was genoodzaakt om binnen twee weken een andere woonruimte te zoeken. Zeer waarschijnlijk heeft een zeiltocht langs de Rijn tijdens Pinksteren in 1939 zijn keuze voor deze streek bepaald. Ook de relatief gunstige prijzen in de omgeving van Rhenen maakten zijn beslissing eenvoudiger.

Op 31 juli 1940 betrok de familie Hetterschij 'Het Witte Huis' aan de Utrechtsestraatweg 98. Deze villa was gebouwd in 1926 voor de directeur van de vestiging van de Van Hobokenbank in Rhenen, mr. C.L. van Heyst (1890-1977) en zijn gezin. De architect was H. van Hoogdalem. Deze architect had meer gebouwen op zijn naam staan in Rhenen. Zo was ook de markante watertoren annex hotel/restaurant De Koerheuvel een creatie van hem. 'Het Witte Huis' had niet zo geleden van de gevechtshandelingen als andere huizen in de gemeente Rhenen maar had toch een opmerkelijke rol. Na de strijd op de Grebbeberg verbleef de commandant van het 8^e Regiment Infanterie, de luitenant-kolonel W.F. Hennink, nog eenmaal op zijn inkwartieringsadres bij Van Heijst. Hij bracht daar de nacht door van 15 op 16 mei 1940 in een ernstig geplunderde villa. De om de villa gelegen bosgronden hadden vanaf februari 1940 gefungeerd als reservestelling voor de Nederlandse artillerie en hadden enige schade opgelopen. In totaal was 540 vierkante meter gebruikt voor artillerieopstellingen en munitienissen. Met enige moeite zijn deze plekken nog steeds te herkennen in het landschap.

Bezettingsjaren

Vanaf 1 augustus 1940 werd kapitein-luitenant-ter zee Hetterschij op wachtgeld gezet en ging nu als 'de wachtgelder' door in de familie. Veel tijd kwam er nu noodgedwongen beschikbaar voor het zoeken naar een passende baan, tui- nieren en het verbouwen van tabak (Hetterschij was een fervent roker). Van zijn andere passie, zeilen, kwam door de dreigende omstandigheden niet veel meer terecht. Tot 1942 werd de villa nog gehuurd van mevrouw A.P.G.A van Peski (1891-1981) te Oegstgeest, die tot 1940 nog de echtgenote van de vorige bewoner Van Heyst was geweest. Daarna volgde de aankoop en kon het interieur worden vernieuwd. In een erg onzekere periode een toch wel gewaagde stap. Dat de tijd een onzekere was blijkt uit een getuigschrift van december 1940 dat Hetterschij opstelde voor een van zijn ex-ondergeschikten, de korporaalkustwachter J.H. Versteeg. In een begeleidend schrijven waarin hij hem succes wenste met zijn sollicitatie voegde hij de zin toe: 'Als je mij, als wederdienst ook een baantje kunt bezorgen, houd ik mij aanbevelen!'.

Voor hem bleven de eerste bezettingsjaren als gewezen militair ongewis. In het begin kon er nog gebruik gemaakt worden van de auto afkomstig uit de nalatenschap van zijn tweede vrouw. Samen met zijn zwager en schoonmoeder uit Den Haag werd er in augustus 1940 gekeken naar de verwoestingen in Rhenen, Wageningen en op de Grebbeberg. Vol afschuw zag men de resultaten van 'de beschermers', zoals de Duitse autoriteiten door de familie spottend werden genoemd. Contacten werden gelegd met de familie Waller-Dijkmeester woonachtig in het meer westelijk gelegen landhuis De Tangh. Huisarts Waller was net een paar jaar met pensioen gegaan en besteedde samen met zijn vrouw veel tijd aan hun indrukwekkende tuin. Aan de overzijde op nummer 47 woonde de familie Nollen-Houben waarvan de echtgenoot directeur van een steenfabriek was. Ook werd er al snel kennisgemaakt met burgemeester

G.C.D. d'Aumale baron van Hardenbroek en echtgenote. Die was de familie zeer behulpzaam door bijvoorbeeld in de zomer van 1942 de eerder genoemde schoonmoeder en zwager per auto van de trein in Ede te halen. Als burgemeester had hij blijkbaar toen nog de middelen om zijn auto te blijven gebruiken.

Internering en onderduiken

Op 15 mei 1942 volgde een harde klap voor het gezin. Alle Nederlandse officieren die de erewoordverklaring hadden afgelegd, moesten zich in uniform melden bij een opgegeven kazerne. Voor Hetterschij was dit de Mauritskazerne in Ede en via een lange trein op het station aldaar volgde een transport van krijgsgevangenen naar Duitsland. Vanwege de grote betrokkenheid van militairen bij verzetsactiviteiten in Nederland hadden de Duitse autoriteiten deze maatregel afgekondigd. Pas op 9 juni 1942 vernam zijn echtgenote door middel van een door hem getekend schrijven dat hij in het barakkenkamp Langwasser voor officieren bij Neurenberg zat. Waar hij voor de uitbraak van de Tweede Wereldoorlog regelmatig ernstige hinder van had ondervonden, kwam hem nu goed van pas. Veelvuldig had hij last gehad van diverse gezondheidskwalen en door daar nu extra aandacht op te vestigen lukte het hem op 7 augustus 1942 uit krijgsgevangenschap terug te keren. Als gevolg van dit alles werd hij op een levenslang pensioen gesteld. Gezien de zeer ernstige situatie waarin het land verkeerde en ook zijn niet rooskleurige persoonlijke omstandigheden deed dit hem besluiten om een aantal voorzorgsmaatregelen te nemen. Zo droeg hij op 4 november 1942 aan zijn in Den Haag wonende zwager S.J. (Joop) Schermer (1901-1988) persoonlijke zaken over. Dit voor het geval hij werd gedwongen tot een plotseling vertrek. In augustus 1943 werd dit bewaarheid toen hij besloot onder te duiken naar aanleiding van een oproep om zich op 13 augustus 1943 te melden bij een *Wehrmacht*lager in Amersfoort.

↓ Het landhuis De Tangh in de sneeuw gezien vanaf 'Het Witte Huis'. Hier woonde de voormalige huisarts William Waller.

↑ Hetterschij op de oprijlaan van 'Het Witte Huis'. Rechts zijn zoontje Dik en helemaal links zijn echtgenote Justine Hetterschij-Schermer.

Nieuwe identiteit

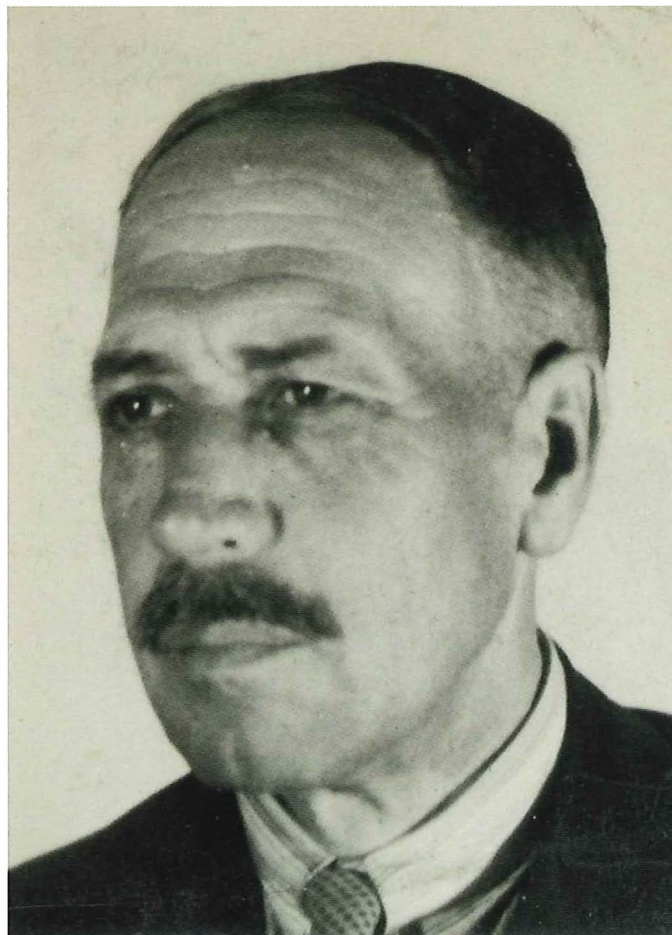
Voor zijn onderduikadres maakte hij gebruik van zijn netwerk van de Marine Kustwacht (MKW) en kwam hij bij de familie Roelofsen in Wageningen terecht. Herman Roelofsen woonde aan de Haagsteeg, was werkzaam bij het nabij gelegen Scheepsbouwkundig proefstation en was tevens oud MKW-er. Het was geen ongevaarlijke locatie want al in september 1943 vond er bij de buurman van Roelofsen, die net als hij betrokken was bij het verzet in Wageningen, een inval plaats. Hetterschij was nu voorzien van een andere identiteit en ging door het leven als Johan Derkx. De kinderen van de familie Roelofsen noemde hem oom Jan. Tot september 1944 zou hij daar verblijven. Het is zeer aannemelijk dat hij betrokken is geweest bij het geven van advies, met name op het organisatorische vlak, voor het verzet aldaar.

“Door de royale aandacht van de vooroorlogse media werden de hoofdrolspelers van de tocht met de onderzeeboot K XVIII bekende Nederlanders”

Bij de snelle nadering van de geallieerde troepen en de op handen zijnde evacuatie in september 1944 besloot Hetterschij terug te keren naar zijn gezin in Rhenen. Als een oom die in Nederlands-Indië planter was geweest, verbleef hij nu bij zijn gezin. Ook Rhenen ontkwam niet aan een evacuatie van de burgerbevolking en begin oktober 1944 werd 'Het Witte Huis' gevorderd door een Duitse arts. Binnen twee uur moest de familie het huis uit zijn. De autobanden werden nog snel begraven. Hoewel de auto op blokken stond, was die bij terugkomst in 1945 verdwenen,

net als overigens veel andere waardevolle zaken. Het gezin kon door bemiddeling van de afgezette burgemeester G.C.D. d'Aumale baron van Hardenbroek tijdelijk intrekken in de middeleeuwse woontoren Natewisch gelegen langs de dijk tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede, waar de burgemeestersfamilie ook verbleef. Dit verblijf werd al snel opgevolgd door een minder gelukkige periode bij de familie Radermacher Schorer in Leersum. Voor het einde van 1944 was door gebruik te maken van het 'Marine Kustwacht-netwerk' voor zijn gezin een onderkomen gevonden bij banketbakkerij Schuuring in de Hoofdstraat 87 te Veenendaal. De heer Schuuring had ook voor de Tweede Wereldoorlog bij de marine dienst gedaan. Hetterschij zelf kon ook onderduiken maar dan op het adres Kerkewijk 82 in Veenendaal niet ver van zijn gezin. Een goed bewijs daarvan is een door de Duitsers getekende verklaring voor het mogen behouden van zijn Fongers fiets voor de periode van 28 februari 1945 tot 15 april 1945 vanwege 'economische noodzaak'. Dat de onderduiktijd ook voor hem een lastige periode is geweest bewijst de foto op 9 mei 1945 bij de bevrijding van Veenendaal als hij in een veel te ruim zittend uniform al saluerend naast de eveneens ondergedoken Armeniër Badaljan staat.

↓ Hetterschij als onderduiker. Onder de naam Johan Derkx verbleef hij eerst in Wageningen en later in Veenendaal.

← Hetterschij overleed in functie waardoor bijna de gehele marineleiding aanwezig was op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg waar afscheid van hem werd genomen. Naast de bloemen staat luitenant-ter-zee eerste klasse P.J.S. de Jong, de latere minister-president.

Wederopbouw

Bij terugkeer naar het huis te Rhenen werd dat in een desolate toestand teruggevonden. Ramen, deuren, kozijnen en de parketvloer moesten worden vervangen en veel huisraad was verdwenen. Voor wat betreft zijn loopbaan bij de marine kwam een oude wens in vervulling. In juli 1945 volgde zijn plaatsing naar de Alexanderkazerne in Den Haag om zich voor te bereiden op de functie van inspecteur-generaal van het Loodswezen. Dat zelfde jaar nog volgde zijn bevordering tot kapitein-ter-zee en op 1 april 1946 werd hij effectief inspecteur-generaal en tevens Nederlands Permanent Commissaris voor het gemeenschappelijk toezicht op betonning, bebakening en het loodswezen op de Schelde. Sinds 1859 viel het Loodswezen onder de verantwoordelijkheid van de minister van Marine en later van die van Defensie. Aan het hoofd stond altijd een vlagofficier van de Nederlandse Marine. In 1947 volgde de promotie tot de vlag-officiersrang van schout-bij-nacht.

Overlijden en begrafenis

Helaas heeft Hetterschij niet lang van deze rang en functie mogen genieten. Op 4 september 1948 had hij samen met zijn echtgenote activiteiten rond de inhuldiging van konin-

gin Juliana in Amsterdam bijgewoond. Zijn oudste stiefzoon Karel Doorman (1924-2010) had in zijn studieplaats Leiden opeens de onverklaarbare behoefte gekregen om naar Rhenen te gaan. Een afspraak met een medestudente om een feest in Leiden mee te maken werd daarvoor plotsklaps afgezegd. Na een moeizame tocht per openbaar vervoer naar Rhenen trof hij in 'Het Witte Huis' niemand thuis. Niet lang daarna kwam Hetterschij met vrouw en zoon per auto alsnog en waren zij aangenaam verrast door de onaangekondigde aanwezigheid van Karel. Hetterschij nodigde hem uit om boven samen een borrel te gaan drinken, iets waar Karel nooit graag nee tegen zei. De borrel duurde echter niet lang want Hetterschij werd getroffen door een zware dodelijke hartaanval. Stiefzoon Karel had toen de uiterst vervelende plicht om zijn moeder en halfbroer Dik het overlijden te gaan melden.

Hetterschij overleed in functie en dat had tot gevolg dat er een grote delegatie van zowel de marine als het Nederlandse en Belgische Loodswezen bij de begrafenis op 8 september aanwezig was. De Bevelhebber der Zeestrijdkrachten, de luitenant-admiraal C.E.L. Helfrich (1886-1962), sprak namens de marine op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg. De minister van Marine was onder meer vertegenwoordigd door zijn adjudant, luitenant-ter-zee eerste klasse P.J.S. de Jong (1915-2016), de latere minister-president. Ook Rhenen was goed vertegenwoordigd door zowel de oud-burgemeester d'Aumale baron van Hardenbroek als de burgemeester Jhr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal, naast vele stadsgenoten. Stiefzoon Karel bedankte namens de familie. De kranten *De Grebbepost* en het *Utrechts Nieuwsblad* hadden ook aandacht voor zijn overlijden. In de laatste krant stond een necrologie met foto waarin uiteraard veel aandacht voor de tocht met de onderzeeboot K XVIII.

Verantwoording

Bronnen

Archief van J.M.D. Doorman te Rhenen, Dossier D.C.M. Hetterschij (1891-1948), waaronder de reis van de K XVIII en correspondentie met D.C.M. Hetterschij (1937-2009) en de zakagenda's van S.J. Schermer 1940-1942
 Archief van D.C.M. Hetterschij bij mevrouw J.A.N. Hetterschij-Lammen te Amsterdam
 Archief van D.C.M. Hetterschij bij mevrouw M.J. de Liefde te Den Haag
 Nationaal Archief Den Haag, Stamboek van D.C.M. Hetterschij

Literatuur

Angenent, A.W.P. (1935), *Alles wel, geen bijzonders!! Gedenboek ter herinnering aan de vermaarde wereldreis van Hr.Ms. Onderzeeboot K XVIII van 14 november 1934 tot 11 juli 1935*, Den Helder
 Deys, H.P., en F. Vogelzang (2010), *Rhenen. Geschiedenis en architectuur*, Monumenten-Inventory Provincie Utrecht, Zeist-Utrecht
 Wytema, M.S. (1936), 'Klaar voor onderwater!'. *Met Hr.Ms. 'K XVIII' langs een omweg naar Soeraabaia*, Amsterdam

Over de auteur

Jan Maarten Doorman is redacteur van *Oud Rhenen* en publiceert regelmatig over de geschiedenis van Achterberg, Elst en Rhenen.

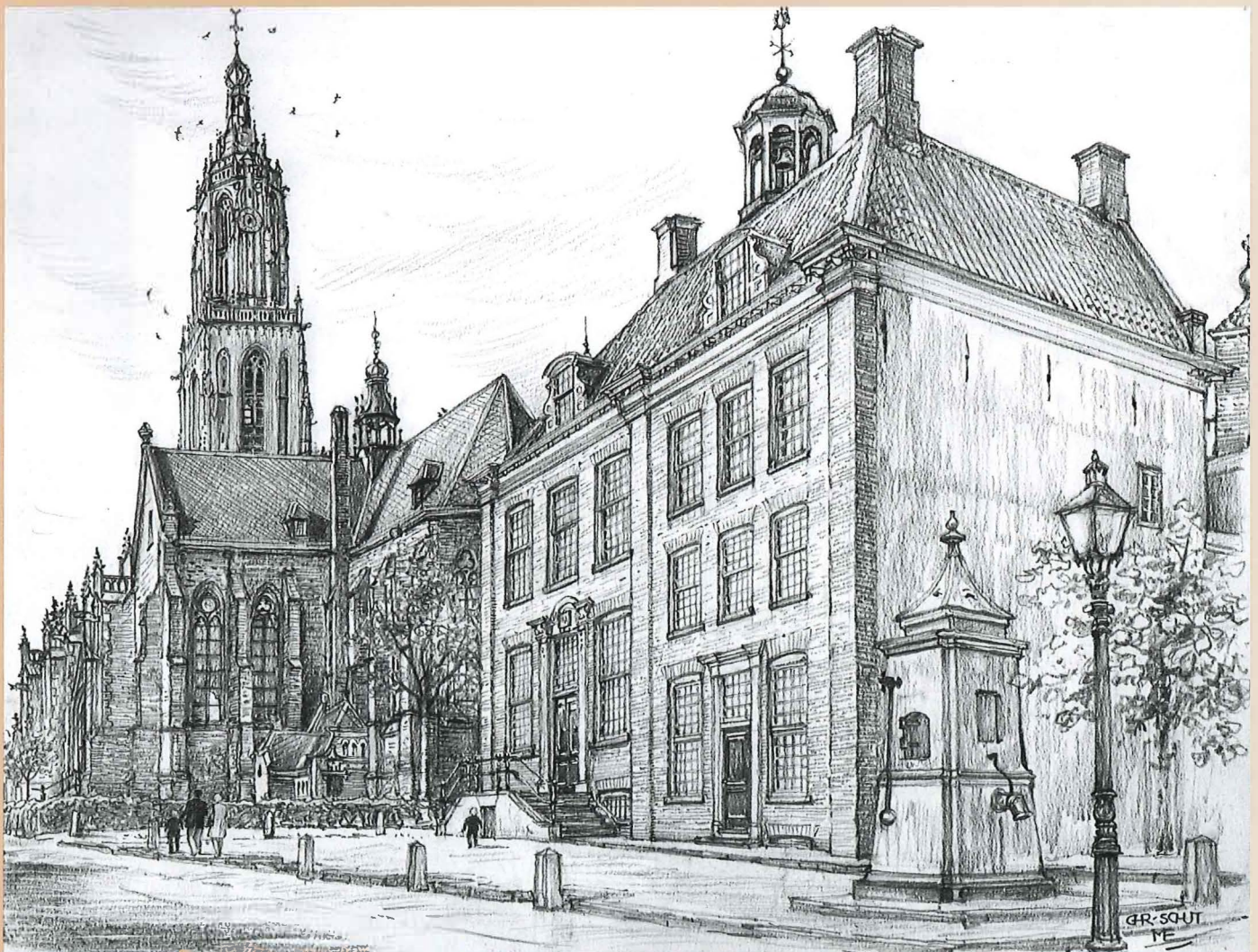
TOLIEN WILMER

Twee Rhenense monumenten getekend door Chris Schut

Tekeningen van de Markt en Stuivenes uit 1983

Ter gelegenheid van het landelijke Monumentenjaar 1975 gaf het Provinciaal Comité Utrecht een map uit met reproducties van tekeningen van Utrechtse monumenten. Het project sloeg aan en maakte dat telkens met een tussenpoos van enkele jaren ook andere mappen verschenen met steeds twintig reproducties van getekende

monumenten. De map *Hedendaagse tekeningen van de Utrechtse Heuvelrug en omstreken* die in 1983 verscheen, bevat twee locaties in Rhenen.¹ De opdracht voor het maken van deze tekeningen ging naar de Utrechtse kunstenaar Chris Schut, een specialist in het weergeven van topografische onderwerpen.

Tekeningen van Rhenen

Chris Schut kreeg voor iedere map met monumententekeningen een lijst met onderwerpen aangeleverd van het Provinciaal Comité. Voor Rhenen waren dat twee locaties, de ene in het centrum: de Markt met het Oude Raadhuis en de Cunerakerk, en de andere in het buitengebied: de boerderij Stuivenes aan de Cuneraweg in Achterberg. De map met twintig reproducties van afbeeldingen van de Utrechtse Heuvelrug, waarvoor deze tekeningen zijn gemaakt, is in november 1983 uitgegeven. Chris Schut heeft waarschijnlijk in de loop van dat jaar aan deze opdracht gewerkt. Geen van zijn tekeningen voor dit project is gedateerd.

Hij tekende zijn onderwerpen ter plaatse, bij voorkeur vanuit zijn auto. Zo kon hij onder alle weersomstandigheden blijven werken en bovendien had hij dan geen last van nieuwsgierige voorbijgangers die ongeraagd commentaar leverden. Met de tekenplank op het stuur legde hij zijn onderwerp tot in alle details vast.

Zijn kennis van architectuur komt in zijn tekeningen goed tot uitdrukking. Zijn monumententekeningen zijn tijdloos. Dat beeld wordt versterkt doordat de tekenaar ontzierende zaken zoals geparkeerde auto's en reclameborden heeft weggelaten. Dat is de 'dichterlijke vrijheid' die een tekenaar kan toepassen. Hoewel de gebouwen het hoofdonderwerp vormen, zijn er altijd wel menselijke figuurtjes op zijn tekeningen te zien, die soms met het onderwerp te maken hebben.

De Markt met het Oude Raadhuis

De tekenaar koos voor dit stadsgezicht een standpunt aan de oostzijde van de Markt waardoor hij beide monumentale gebouwen in beeld kon brengen. Van de Cunerakerk zijn hier de zuidelijke transeptarm en het koor zichtbaar met daarachter de bovenste helft van de toren. Rechts daarvan vormt het vieringtorentje een herhaling van de torenbekroning, in kleiner formaat. Al het beeldhouwwerk van dit gotische gebouw is door Chris Schut gedetailleerd weergegeven.

Ook aan het Oude Raadhuis is te zien dat het is getekend door iemand die kennis heeft van architectuur. Het is duidelijk dat dit gebouw een samenvoeging en verbouwing is van twee, in oorsprong middeleeuwse huizen. De Amsterdamse meestertimmerman Hendrik van Zoelen heeft er in 1737 en 1738 een blokvormig huis van gemaakt met een rondom lopende gootlijst en pilasters. De schoorstenen op de hoeken van het grote dak hebben een sierfunctie. Het klokkentorentje midden op het dak wordt bekroond door een windwijzer met het wapen van Rhenen. Het linker huis met een monumentale ingangspartij die via een bordestrap toegankelijk is, was het hoofdgebouw en het rechter het

↑ Het Oude Raadhuis en de Cunerakerk, 2018.

bodehuis. Na de verhuizing in 1926 van de raad naar een onderkomen aan de Herenstraat kreeg dit gebouw de naam het Oude Raadhuis. De stenen waterpomp rechts is een getrouwe kopie van de oude pomp uit 1739.

De stenen kamer Stuivenes

Stuivenes of Stuvenerst is een oud goed gelegen aan de Cuneraweg in Achterberg dat al in de vijftiende eeuw wordt vermeld. Bij de boerderij met deze naam zal op enig moment een 'stenen kamer' zijn gebouwd. Deze uitbouw had een torenachtige verschijningsvorm van ruim zes meter in het vierkant waardoor deze zich onderscheidde van de boerderij zelf. Dit forse blokvormige gebouw omvat een laag souterrain en een kamer met daarboven een zolder met hoge borstwering. Het gebouw heeft muren met een dikte van 55 centimeter en stond aanvankelijk geheel vrij. Het aanwezige metselwerk wijst op een datering in de vijftiende of zestiende eeuw. Pas later is tegen het twee verdiepingen hoge gebouw met tentdak een boerderij gebouwd.

Uit de map *Hedendaagse tekeningen van de Utrechtse Heuvelrug en omstreken* uit 1983 is deze weergave van de 'boerderij Stuivenes' een aantal jaren later alweer verleden tijd geworden. De boerderij met het pannendak die Chris Schut tekende, is in de jaren '90 van de twintigste eeuw wegens bouwvalligheid afgebroken en vervangen door een nieuwe boerderij met een strodak die dus wel tegen het forse vierkante gebouw aangebouwd is. Het oude bakhuisje links was eind jaren '80 al gesloopt. De boerderij is particulier bezit en wordt bewoond. Het oude bouwdeel is rijksmonument.

↑ Chris Schut, De boerderij Stuivenes aan de Cuneraweg met links het bakhuis, vermoedelijk getekend in 1983.

← De stenen kamer Stuivenes aan de Cuneraweg 132 in Achterberg, 2008.

Tekenaar Chris Schut

Christiaan Theodorus Schut werd in 1912 in Amsterdam geboren. Al vroeg bleek dat hij goed kon tekenen. Na zijn middelbare school kon hij deze liefhebberij professionaliseren bij het Rijksinstituut tot Opleiding van Tekenleraren in zijn geboorteplaats. Tijdens deze vierjarige opleiding volgde hij met veel belangstelling de colleges kunstgeschiedenis van de veelzijdige kunstenaar Huib Luns (1881-1942), de toenmalige directeur. Daar is zijn voorliefde voor onderwerpen uit de gebouwde omgeving gegroeid.

Na het voltooien van zijn opleiding koos Chris Schut ervoor om als freelance grafisch journalist te werken. Hij leverde in opdracht tekeningen voor kranten en tijdschriften. Vooral zijn pentekeningen werden geroemd omdat ze bijzonder geschikt waren voor reproductie op krantenpapier. Zelf tekende hij graag met potlood, waarbij hij meer nuances kon weergeven. Daarnaast was hij ook zeer bedreven in het aquarelleren. Deze techniek gebruikte hij af en toe voor het weergeven van belangrijke stadsgezichten die hij in opdracht voor verzamelaars maakte. Gaandeweg leverde hij veel van deze getekende documenten aan de gemeentearchieven van Utrecht, Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Leiden en legde hij landelijk belangrijke gebeurtenissen vast voor de verzameling Nederlandse Historieprenten van de Atlas van Stolck in Rotterdam. In de eerste oorlogsjaren verzorgde hij voor het *Utrechts Nieuwsblad* een serie tekeningen van buitenplaatsen aan de Vecht met een beschrijving van de afgebeelde locaties. De Utrechtse gemeentearchivaris mr. J.W.C. van Campen gaf Chris Schut in 1943 opdracht om de stad vanaf de toren van de Jacobikerk naar vier windrichtingen te tekenen. Zijn doel was het stadsbeeld vast te leggen voor het geval Utrecht een soortgelijk lot zou treffen als het stadshart van Rotterdam aan het begin van de oorlog. Het resultaat is een reeks prachtige vogelvluchtgezichten in aquarel op groot formaat. In latere jaren zijn er nog heel wat gevolgd.

Na hun huwelijk in 1944 ging het echtpaar Schut in Utrecht wonen. Omdat het wat ongewis was om uitsluitend van opdrachten te leven, heeft Schut een aantal jaren aan verschillende scholen in Utrecht en Hilversum als teken-

↑ Chris Schut zittend op een kerkstoel op het dak van de Jacobikerktoren in Utrecht, werkend aan een van zijn grote panorama's van de stad, 1943.

leraar lesgegeven zodat hij verzekerd was van een vast inkomen. Daarnaast bleef hij in opdracht werken. Na zijn pensionering in 1977 leverde hij veel tekeningen voor topografische (letterlijk: plaatsbeschrijvende) publicaties over verschillende locaties in ons land. Zo illustreerde hij verschillende uitgaven over de Utrechtse steden Lopik, IJsselstein en Benschop. Maar ook tekende hij in de Vechtstreek, de Rijnstreek, de Bloembollenstreek, Zuid-Kennemerland en 's-Graveland. De mappen met losbladige reproducties van voor het Monumentenjaar getekende gebouwen horen daar ook bij.

Chris Schut is tot op hoge leeftijd actief gebleven. De laatste tekening die hij voor de Topografische Atlas van het gemeentearchief van Utrecht heeft gemaakt dateert uit 1995. Hierop legde hij vanaf een kerktoeren in Vleuten het agrarische gebied ten westen van Utrecht vast met de stad op de achtergrond. Dit gebied zou onderdeel worden van het nieuwe stadsdeel Leidsche Rijn. Chris Schut overleed op 1 november 2000 in zijn laatste woonplaats Zeist.

Verantwoording

Noten

1. De eerste map, getiteld *Hedendaagse tekeningen van z.w. Utrecht*, is waarschijnlijk in het Monumentenjaar 1975 uitgebracht. Toen dit een succes bleek te zijn, werd besloten tot de uitgave van een tweede map, met de stad Amersfoort als onderwerp. Van beide series is het jaar van uitgave niet bekend. Daarna volgden nog vier series, gewijd aan andere delen van de provincie: Kromme Rijn- en Langbroekerweteringgebied (maart 1978), Vecht- en Plassengebied (december 1980), Utrechtse Heuvelrug en omstreken (november 1983) en de stad Utrecht (december

1988). De originele tekeningen zijn in 2005 door de provincie Utrecht overgedragen aan Het Utrechts Archief.

Literatuur

- Olde Meierink, B. (2008), 'Buitenplaatsen aan de rand van de Utrechtse Heuvelrug. Ontstaan en ontwikkeling van de Rhenense buitens', in: L. Bultje-van Dillen e.a. (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 202-213 en 561-562
- Schoemaker, L.M. (2007), *Tegen de helling van de Heuvelrug. Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*, Utrecht

'Tekenaar Chris Schut 80 jaar', vouwblad bij de tentoonstelling van de Atlas van Stolck, Historisch Museum Rotterdam, 21 mei t/m 27 september 1992

Wilmer, C.C.S. (2001), 'Bij het overlijden van Chris Schut', in: *Oud Utrecht* 74, nr 1, 6-8

Wilmer, C.C.S. (2016), *De getekende stad. Utrecht in tekeningen 1900-2000*, Utrecht

Over de auteur

Tolien Wilmer is kunsthistorica en oud-conservator tekeningen en prenten bij Het Utrechts Archief.

GOVERT VAN LIENDEN EN NEES VAN DEN OOSTERKAMP

Laatste missie van Lancaster W4191, 21 december 1942

Zoektocht naar nabestaanden van omgekomen bemanning

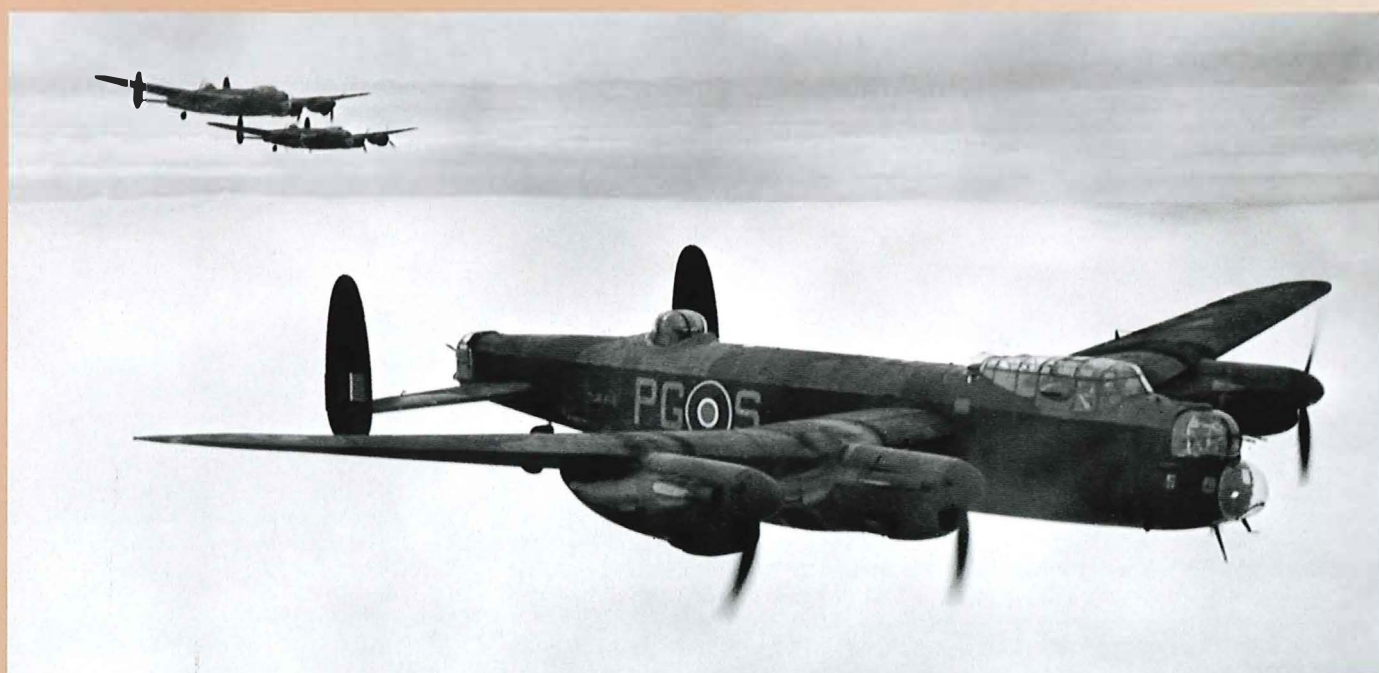
In de nacht van 21 op 22 december 1942 stortte na een bombardement op München een Lancaster neer bij de Eikelkamp aan de Veenendaalsestraatweg in Elst. Geen van de zeven bemanningsleden overleefde de crash. Wat gebeurde er die nacht? En wie waren deze zeven jonge mannen die ver van huis hun missie zagen stranden en dit met de dood moesten bekopen? Dit alles vormde het begin van een zoektocht naar hun nabestaanden die veelal slechts globaal wisten wat er gedurende die laatste vlucht met hun naasten was gebeurd.

Bommenwerpers boven Elst

Duitse steden zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog door de geallieerden op grote schaal gebombardeerd. Hierbij speelde het Bomber Command, een onderdeel van de Royal Air Force (RAF) dat zich bezig hield met bombardementen, een

belangrijke rol. Met precisiebombardementen op industriële en militaire doelen moest de Duitse oorlogsmachine ernstige schade worden toegebracht. Begin 1942 bleek echter dat de invloed van dit luchtmachtonderdeel op het oorlogsverloop veel kleiner was dan men had verwacht. Onderzoek toonde aan dat de vliegers grote moeite hadden hun doel te vinden en te bombarderen. Slechts 5% van de bommenwerpers wist zijn bommen binnen vijf mijl (acht kilometer) van het doel af te werpen. Bovendien waren de verliezen hierbij zeer hoog. Een pijnlijke conclusie voor misschien wel het meest prestigieuze onderdeel van de Royal Air Force.

Er gingen stemmen op om de omvang van Bomber Command in te perken en de bommenwerpers een meer ondersteunende rol toe te delen. Charles Portal, bevelhebber van de RAF, wist de Engelse regeringsleider Winston Churchill er echter van te overtuigen dat Bomber Command wel de-

→ De navigator voorovergebogen aan zijn werktafel bezig om de koers uit te zetten. Als het aanvalsdoel in zicht kwam, werd zijn taak overgenomen door de bommenrichter in de neus van het toestel.

gelijk het oorlogsverloop kon beïnvloeden. Daar was wel een nieuwe strategie voor nodig, namelijk die van 'area-bombing': het zonder onderscheid bombarderen van een groter gebied. Daarbij was het noodzakelijk dat de vloot van bommenwerpers zou worden uitgebreid. Churchill gaf Portal de ruimte om zijn plannen uit te voeren. De nieuwe strategie van 'area-bombing' werd op 14 februari 1942 aangenomen in de zogenaamde *Area Bombing Directive* die de RAF-bommenwerpers opdracht gaf om de Duitse industriële capaci-

teit en het moreel van de Duitse bevolking te breken door middel van grootschalige bombardementen op Duitse steden en hun burgerbevolking. Sir Arthur Harris, een medestander van Portal, werd de nieuwe bevelhebber van Bomber Command. Hij kon na zijn aantreden als bevelhebber de nieuwe strategie nog niet direct uitvoeren omdat er niet genoeg bommenwerpers konden worden ingezet. Naast 78 vliegtuigen voor dagvluchten waren er 469 voor nachtvluchten beschikbaar. Het zou echter niet lang duren voor-

← De viermotorige Lancaster-bommenwerper werd door RAF Bomber Command in het voorjaar van 1942 voor het eerst ingezet bij oorlogsoperaties. In totaal werden 7377 toestellen gebouwd waarvan er tijdens de oorlog 3800 verloren gingen.

→ Een Lancaster kende een zevenkop-pige bemanning. Helemaal bovenin het toestel op een verhoogde positie in de cockpit, zat de piloot. De bommenrichter zat, schuin naar beneden gericht, in de neus van het vliegtuig.

← Op de late avond van 21 december 1942 raakten brokstukken van de neergestorte Lancaster W4191 een van de barakken van de Eikelkamp, waar zich een kamp bevond van de Nederlandsche Arbeidsdienst (NAD). De brand op het NAD-kamp kon door het daar aanwezige personeel geblust worden.

dat deze aantallen zouden toenemen, aangezien juist op dat moment de eerste Lancasters in gebruik werden genomen bij de operationele squadrons.

In de vroege ochtend van zaterdag 30 mei 1942 werd Keulen als eerste Duitse stad door middel van 'area-bombing' gebombardeerd. Aan deze operatie deden 1047 bommenwerpers mee. Vanaf dat moment werden Duitse steden steeds vaker het doelwit van grootschalige bombardementen, waarbij ook zeer veel burgerslachtoffers zouden vallen.

21 december 1942

In het kader van de nieuwe strategie werd ook München zwaar gebombardeerd. Inzet van die bombardementen was

het breken van het moreel bij de burgerbevolking en meer speciaal die van de arbeiders die de oorlogsindustrie draaiende hielden. Eén van die verwoestende bombardementen vond plaats op maandag 21 december 1942. In de late namiddag vertrokken 137 bommenwerpers vanaf een aantal Engelse vliegvelden voor een 'area-bombing' op het stadscentrum van München. Heen en terug ongeveer acht uur vliegen. Twaalf vliegtuigen werden op deze missie neergeschoten. Een van die twaalf was een Lancaster van 207 Squadron die samen met nog elf andere bommenwerpers om 17.15 uur vertrokken was van Royal Air Force Station Langar, Nottinghamshire in Engeland. Hun einddoel München vlogen zij aan door middel van een 'time-and-

← Toen op 31 augustus 1945 in Elst de bevrijding werd gevierd met een groots opgezette bevrijdingsoptocht mocht een nagebouwd vliegtuig niet ontbreken. Deze foto werd slechts enkele honderden meters van de crashplaats van de Lancaster gemaakt. Het huis op de achtergrond op de hoek van de Veenendaal-sestraatweg en de Franseweg staat er nu nog.

↑ De zevenkoppige bemanning overleefde de crash niet. De zeven mannen werden begraven op de militaire begraafplaats in Leusden. Eén van hen was de 34-jarige navigator Harold Bate. Zijn in Australië woonachtige kleinzoon, Graeme Bate, bezocht in december 2017 met zijn vrouw Barb in aanwezigheid van burgemeester Hans van der Pas en Govert van Lienden de plek waar de Lancaster in Elst neerstortte.

distance-run from Lake Würmsee', de huidige Starnberger See bij München. Na het bombardement werd de Lancaster tijdens de thuisvlucht aangevallen door een Duitse Messerschmitt 110 nachtjager, gevlogen door Oberleutnant Reinhold Knacke en was waarschijnlijk afkomstig van Fliegerhorst Venlo. De Lancaster stortte rond middernacht brandend neer in een akker langs de Veenendaalsestraatweg tegenover de Eikelkamp in Elst. Bij deze crash kwamen alle zeven bemanningsleden om. Zij werden door de Duitsers op de Algemene Begraafplaats in Leusden begraven. De gehele bemanning was afkomstig van de Royal Air Force Volunteer Reserve en had zich dus als vrijwilliger aangemeld bij de Britse luchtmacht.

Ooggetuigen

In Elst zijn er ouderen die zich de crash van de Lancaster nog goed kunnen herinneren. Vrijwel elke nacht was het zware gebrom te horen van bommenwerpers op hun route van Engeland naar Duitsland en weer terug. Op die late avond van 21 december 1942 klonk het aanzwellende gebrom echter anders. Het was het geluid van een aangeschoten vliegtuig dat in de problemen was geraakt en brandend neerstortte. Er volgde een zware explosie waarbij de ruiten

van verschillende huizen in de wijde omtrek van de crashplaats sneuvelde. Ondanks het late tijdstip en spertijd gingen diverse Elstenaren buiten kijken en zagen een grote brand nabij de Eikelkamp, waar zich in de barakken een kamp van de Nederlandsche Arbeidsdienst (NAD) bevond. Het vliegtuig was neergestort op een akker aan de Veenendaalsestraatweg en brandde als een fakkel. Ook een barak op de Eikelkamp stond in brand, waarschijnlijk omdat deze door een brandend onderdeel van het vliegtuig was geraakt. De brand op het NAD-kamp kon geblust worden door het daar aanwezige personeel. Het brandende vliegtuigwrak werd geblust door de brandweer van Elst en Rhenen. De brandweer van Elst rukte met slechts drie personen uit. Zij beschikten in die tijd niet over een eigen blusvoertuig, maar moesten het doen met een handkar voorzien van een motorpomp en overig blusmateriaal. Ter assistentie rukte ook de zogenaamde stormsectie van de Rhenense brandweer uit met twaalf personen, waarna er nog drie per fiets volgden. De afwikkeling van de crash en de berging van de resten van het verbrande wrak werd door Duitse militairen uit Amersfoort afgehandeld.

Op zoek naar nabestaanden

Sinds begin 2016 wordt actief gezocht naar familie van de omgekomen bemanningsleden. Het beginpunt daarbij vormt de datum van de crash en de namen van de zeven omgekomen bemanningsleden. Hoe gaat zo'n onderzoek? Veel relevante archieven zijn gedigitaliseerd en online beschikbaar, soms gratis, soms tegen betaling. Maar lang niet alles is online te vinden, mede omdat de wet op de privacy

“De gehele bemanning was afkomstig van de Royal Air Force Volunteer Reserve en had zich dus als vrijwilliger aangemeld bij de Britse luchtmacht”

De bemanning van Lancaster W4191

James Roy Walker, piloot

Geboren 30 augustus 1922 in Stanton by Dale (Derby), zoon van William en Beatrice Walker. James Roy Walker was pas 20 jaar oud en al een ervaren piloot. Via Canada reisde hij naar de Verenigde Staten waar hij zijn vliegopleiding kreeg. Er is inmiddels contact met een achternicht van James Roy Walker.

Douglas Robert Bannerman, 2^e piloot/boordwerktuigkundige

Geboren op 23 november 1912 in Timaru, Nieuw-Zeeland, zoon en enig kind van Herbert Douglas en Islay Bannerman. Douglas Robert Bannerman was van 1933 tot 1939 als monteur in dienst bij de luchtmacht van Nieuw-Zeeland. Hij meldde zich daarna als vrijwilliger en kreeg voordat hij zich meldde voor de oorlog in Europa zijn elementaire vliegeropleiding in Nieuw-Zeeland. Vervolgens reisde hij via de Verenigde Staten door naar Canada voor een voortgezette vliegopleiding. In Engeland kreeg hij zijn opleiding voor meermotorige vliegtuigen en werd hij ingedeeld bij 467 Squadron. Op 16 december 1942 was zijn opleiding tot Lancasterpiloot afgerond. Min of meer als 'stagiair' werd hij bij 207 Squadron geplaatst als 2^e piloot/boordwerktuigkundige. Op een van zijn eerste vluchten is hij gesneuveld.

Cecil Albert Davey, boordschutter

Geboren op 10 maart 1923 in Corringham, zoon van Cecil Albert en Ruth Davey. Cecil Davey meldde zich als vrijwilliger maar was nog te jong. Hij diende bij de Home Guard en werkte aan de kustverdediging. Toen hij oud genoeg was kwam hij bij de Royal Air Force. Hij was de jongste in de bommenwerper. Onze zoektocht bracht ons in contact met zijn zus, achterneef en schoolvriend.

Gordon Joseph Bentley, radiotelegrafist

Geboren op 3 juni 1921 in Chorlton (Manchester) als zoon en enig kind van Thomas en Norah Gladys Bentley. In 1926 zijn Thomas en Norah Gladys getrouwd en kreeg hun zoon de achternaam Bentley. Daarvoor droeg hij de naam van zijn moeder, Byron.

→ De ouders van bommenrichter Peter Hind ontvingen dit telegram waarin melding wordt gemaakt van de vermissing van hun zoon na de luchtoperaties in de nacht van 21 op 22 december 1942.

Peter Clinch Hind, bommenrichter/boordschutter

Geboren 20 april 1919 in Epsom, zoon van Hugh William en Nora Hind. Peter wilde boer worden maar ging vrijwillig bij de landmacht. Hij was in 1940 in België en Frankrijk en maakte de evacuatie van Duinkerken mee. Terug in Engeland ging hij vrijwillig bij de Royal Air Force.

Na in contact gekomen te zijn met een zuster van Peter Hind hebben we haar in 2016 bezocht en hebben van haar veel informatie en foto's gekregen.

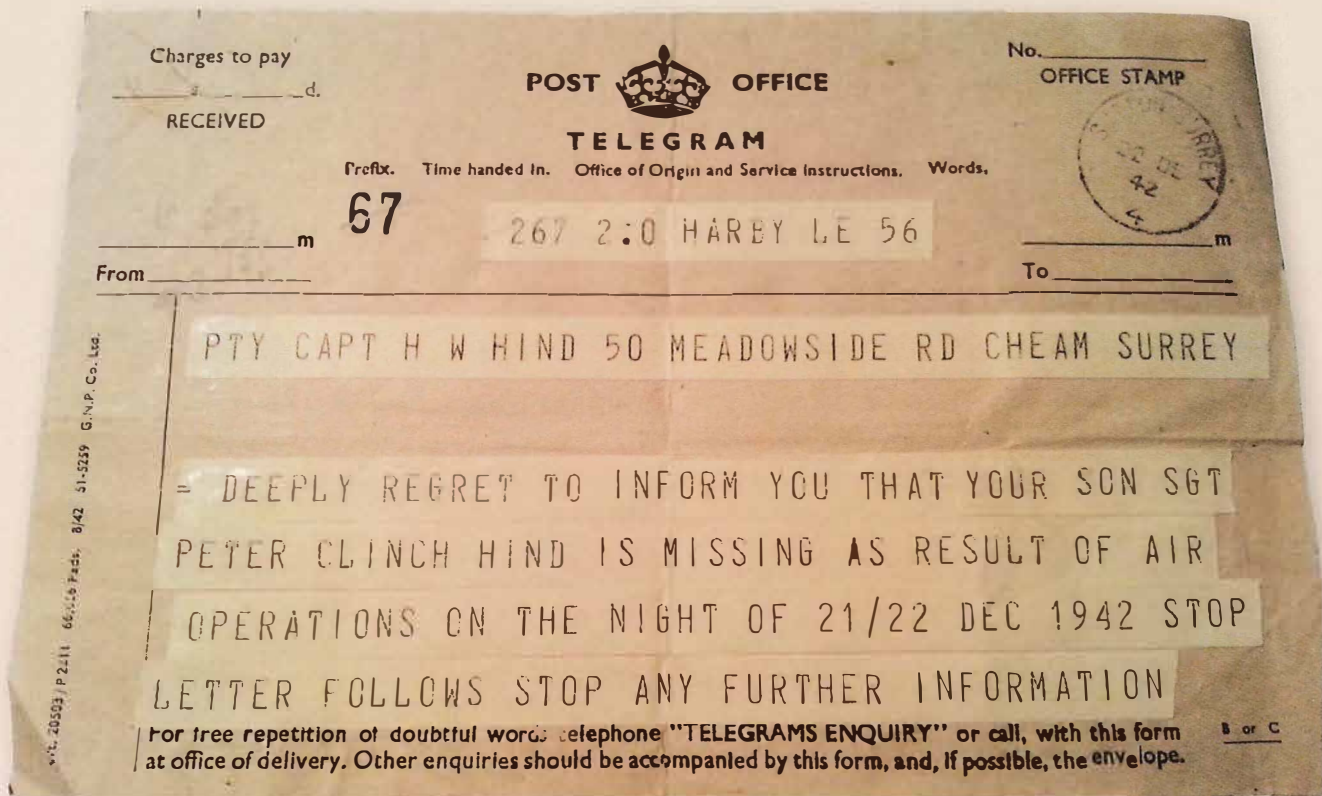
Harold Bate, navigator

Geboren op 23 augustus 1908 in St. Helens, zoon van James en Susan Edith Bate, getrouwd met Mary Rebecca Bromilow. Zij hadden één zoon, Gordon. Harold Bate was dominee en werd uitgezonden naar China. Toen Japan China binnenviel kwam hij terug naar Engeland en solliciteerde hij als legerpredikant. Hij werd afgewezen waarna hij solliciteerde voor de vliegeropleiding. Hij werd hiervoor te oud bevonden waarna hij navigator werd. Na de oorlog emigreerde de weduwe van Harold Bate naar Australië. De webbeheerder van 'St. Helens Roll of Honour' bracht ons in contact met Rodney Bate, kleinzoon van Harold Bate. Eind 2017 bezocht een andere kleinzoon, Graeme, samen met zijn vrouw de crashplaats in Elst en het graf van zijn grootvader in Leusden.

George James Dean, boordschutter

Geboren op 30 december 1921 in Stepney (Londen) als zoon van Francis en Louisa Lilian Dean. Van George James Dean is weinig bekend. Zijn familie woonde vlakbij de havens van Londen en heeft geleden onder de Duitse bombardementen. Eerder al bezochten familieleden uit Plymouth het graf van hun oom in Leusden.

hier voor beperkingen zorgt. Op internet zijn lijsten te vinden met gegevens over neergestorte vliegtuigen in de Tweede Wereldoorlog. Daar zijn naam, rang, leeftijd en dienstnummer van de bemanning te vinden. Met die gegevens kan gezocht worden op de website van de *Commonwealth War Graves Commission*. Daar vinden we de namen en woonplaats van de ouders. Via internet kan naar een naam en eventueel een woonplaats worden gezocht. In dit onderzoek leidde dit direct tot resultaat. Binnen enkele weken kwamen we in contact met een kleinzoon van Harold Bate, het enige bemanningslid dat getrouwd was.

Het belangrijkste in een dergelijk onderzoek is het leggen van contacten. Plaatselijke historische verenigingen zoeken dan met je mee. Door lid te worden van plaatselijke Facebook-pagina's en daar oproepen te plaatsen reageren

mensen. Ook artikelen in lokale en regionale kranten zorgen voor reacties. Via e-mail kwam er zelfs hulp uit Nieuw-Zeeland. Ook is er gebruik gemaakt van enkele betaalde digitale archieven en bleek de website 'FindMyPast' heel nuttig te zijn. Daar is namelijk het '1939 register' beschikbaar. Dat is een volkstelling die door de oorlogsdreiging inderhaast in het Verenigd Koninkrijk gehouden werd. In dat register werden relevante gegevens gevonden al bleek – net als in een aantal andere gevallen – dat deze soms onjuist waren en daarom gecontroleerd moesten worden.

Tot nu toe is familie van vijf van de zeven bemanningsleden teruggevonden. Van twee van hen is dit niet gelukt. Aangezien zij beiden enig kind waren is het extra moeilijk om van hen familie te vinden, al was op het internet wel enige informatie en een foto beschikbaar.

Verantwoording

Bronnen

<https://lancasterw4191.jouwweb.nl/>

Literatuur

Deys, H.P. e.a. (2004), *Brandalarm in de Grebbe-stad. 80 jaar Vrijwillige Brandweer Rhenen*, Rhenen

'Familieleden bezoeken crashplaats Lancaster bij Elst', in: *Oud Rhenen* 37 (2018), nr 1, 33
Middlebrook, M. & Everitt, C. (2014), *The Bomber Command War Diaries. An Operational Reference Book 1939-1945*, Barnsley

Over de auteurs

Govert van Lienden is lid van de HVOR Werkgroep Elst & Remmerden en doet onderzoek naar Elst gedurende de Tweede Wereldoorlog. Nees van den Oosterkamp is lid van de HVOR Werkgroep Elst & Remmerden en redacteur van *Oud Rhenen*.

BERT HUISKES

Koude tijden, warme tijden

Het ontstaan van de Utrechtse Heuvelrug

Gemeten op de geologische tijdschaal leven we in het zogeheten 'Kwartair'. Dat is het tijdvak dat in de wijde omgeving van Rhenen wordt gekenmerkt door een afwisseling van (heel) warme en heel koude periodes: de ijstijden. Tussen die ijstijden is het hier gematigd geweest maar soms zwommen er ook nijlpaarden in de Rijn en staken bosolifanten hun slurf in de Maas om hun olifantendorst te lessen. Neanderthalers raapten er vuursteen om werktuigen te maken en verschalkten hun jachtbuit op de oevers.

De Rijn en de Maas hadden ter hoogte van het latere Nederland vrij spel. Nederland was één grote vlakte: in warme tijden begroeid met bossen, in koude tijden nog het meest lijkend op de toendra's van Siberië en Canada. De rivieren zochten hun weg naar het noordwesten.¹ De Maas legde de kiem voor de Gelderse Vallei en in het verlengde daarvan de Zuiderzee; de Rijn zorgde voor het begin van de

Ijsselvallei. Hun temperament veranderde met de schommelingen in het klimaat. In koude perioden lag hun monding bij een veel lagere zeespiegel ver naar het noorden, stroomden ze krachtiger en zetten ze pakketten grind en grof zand af. In warme tijden lag de zeespiegel hoger, dus de kust dichterbij, was hun loop bijna ten einde en nam hun kracht af waardoor ook fijn zand en wat klei bezonken. De meeste meegevoerde klei haalde trouwens de zee wel. Nederland was één grote rivierdelta, opgebouwd uit grind, zand van grof tot fijn en een beetje klei.

Eerst een toendra

Zo'n 370.000 jaar geleden koelde de aarde weer af en ging ze een nieuwe ijstijd tegemoet.² Ter hoogte van Nederland begon dat met een duizenden jaren lang heersend toendraklimaat. De dikke lagen grind en zand reageerden daarop. De rivieren stroomden sneller en onttrokken

meer water aan het land. De luchtvochtigheid daalde en een ijzige wind droogde de bodem uit. Die kromp van de kou. Er ontstond een patroon van spleten met daartussen onregelmatig gevormde platen, die tot grote diepte keihard bevroren en 's zomers alleen oppervlakkig ontdooiden.

Ondertussen groeiden in Noorwegen en Zweden de gletsjers uit tot een aaneengesloten ijsmassa van zo'n twee kilometer dik. Onderin die massa liep de druk zo hoog op dat de temperatuur er steeg tot het smeltpunt. Aan de onderkant van het ijs vormde zich een filmpje water en het ijs direct daarboven werd taai vloeibaar, zette zich in beweging en stroomde traag uit als een klodder koude stroop op een diepgevroren pannenkoek.

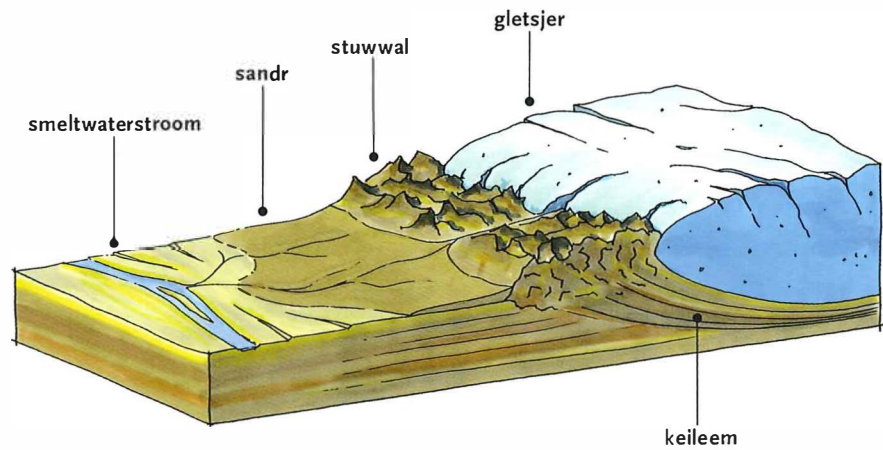
Dan een poolwoestijn

Het ijs bleef vloeien. Er was druk van achteren zolang het in Scandinavië bleef sneeuwen en de sneeuw zich ophoopte.

← Door de kracht van het landijs was de ondergrond in plooiën opgestuwd tot een stuwwal. Door te graven in de stuwwal worden deze op elkaar geschoven aardlagen zichtbaar.

→ De ondergrond in de Gelderse Vallei werd opgestuwd door een dik pak landijs. Deze ijstong duwde de aarde omhoog waardoor een stuwwal achterbleef nadat het ijs was gesmolten.

In het zuiden was het minder koud. Zo'n 180.000 jaar geleden bevond de lijn met een gemiddelde jaartemperatuur van 0 °C zich ter hoogte van onze drie zuidelijke provincies. Voorbij die lijn zou het ijs smelten, maar zo ver kwam het hier niet. In Midden-Nederland speelde de weerstand die de bodem bood een doorslaggevende rol. Hier kreeg het ijs te maken met uitgestrekte velden grind en grof zand dat zich had geformeerd tot zogenoemde vorst-polygonen en vorstspleten. Het filmpje water dat als glijmiddel werkte, verdween in de spleten. De weerstand van de bodem deed amper onder voor de energie in het ijs. Het gesloten ijsfront vloeide uit in tongen – gebruikmakend van door Maas en Rijn gevormde laagten – en liep vast in de bodem. Zo zetten de tongen met hun gewicht en kracht de platen bevroren grond tegen elkaar als schubben op een vissenhuid en duwden ze hele pakketten opzij en naar voren tot

heuvelruggen.³ Gestuwd door die wal vlijde het ijs zich met het laatste restje energie op de top ervan. Dat idee van die schubben was plaatselijk en tijdelijk goed te zien toen de groeve Kwinteloijen nog in bedrijf was. Bovenop de Heuvelrug vinden we het mengsel van leem en stenen dat in en onder het ijs werd meegevoerd en vermalen. De Rhenense leemkuil ligt net over de kruin van de rug.

Hoe het afliep

Deze situatie duurde enkele tienduizenden jaren. Het ijsfront was indrukwekkend. De oorspronkelijke bodem van de Vallei lag op 100 meter onder NAP, de Heuvelrug reikte tot 70 meter boven NAP. Het ijs zal ter plaatse een kleine 200 meter dik geweest zijn. Het ijs trok zich niet terug, het smolt door stijging van de gemiddelde jaartemperatuur tot waarden boven het dooipunt. Ook de massa smeltwater zorgde voor weergaloos

natuurgeweld.⁴ Het ruimde vrij snel de heuvelboog tussen Rhenen en Wageningen op. Dat terrein nam na verloop van tijd de Rijn in. Maar het werd niet meer zo bar als vroeger.

Verantwoording

Noten

1. Mulder (2003), 189-197
2. Gans (2006), 77
3. Zagwijn (1985²), 15
4. Mulder (2003), 202

Literatuur

- Gans, W. de, (2006), *ANWB Geologieboek Nederland*, Den Haag
 Mulder, E.F. J. de, e.a. (2003), *De ondergrond van Nederland*, Groningen
 Zagwijn, W.H., e.a. (1985²), *Atlas van Nederland. Deel 13 Geologie*, Den Haag

Over de auteur

Bert Huiskes is archeoloog en oud-conservator van Museum Het Rondeel in Rhenen.

← Zicht vanaf de trap in de zandgroeve Kwinteloijen richting de centrale heuvel die middenin de erosiegeul ligt. Deze heuvel is niet afgegraven omdat deze een doorsnede van de aanwezige geologische lagen bevat.

→ Er wordt niet langer zand gewonnen op Kwinteloijen. De laatste ontzandingen vonden plaats omstreeks 1988.

Nieuwe Stadsmuseum Rhenen geopend

In september van dit jaar opende het nieuwe Stadsmuseum Rhenen zijn deuren met de tentoonstelling *Rhenen op de kaart*. De kaartencollectie van Henk Deys. Vanaf 20 december is de vaste collectie weer te bewonderen in een presentatie die compleet anders is dan die in Museum Het Rondeel. Wat staat u te wachten? We vroegen het Maike Woldring, coördinator van Stadsmuseum Rhenen.

‘Als je het verhaal van de stad wil vertellen – en in ons geval het verhaal van Rhenen, Elst en Achterberg – is de verleiding groot om zoveel mogelijk te vertellen. Onderzoek laat zien dat bezoekers zo’n 45 minuten tot een uur willen rondkijken. Men wil informatie, maar ook ruimte voor verwondering en genieten. Om de vaste collectie en bijzondere bruiklenen te tonen hebben we 200 vierkante meter beschikbaar in het Oude Raadhuis. Alles krijgt hier allure! Er moesten scherpe keuzes gemaakt worden, in verhalen en objecten. Je kunt ook niet alles zomaar op elke plek neerhangen. Schilderijen en tekeningen zijn kwetsbaar voor ultraviolet licht. Met speciale folies op de ruiten kunnen we ze toch tonen’.

‘Centraal in ons verhaal staat de onlosmakelijke verbondenheid van de geschiedenis van de stad met die van het landschap. In de Schatkamer staan bezoekers oog in oog met vier iconische episodes uit de geschiedenis van Rhenen. De onderwerpen? Neanderthalers in Rhenen, de gouden eeuwen van Rhenen met de vele rijke vondsten uit de vierde tot de achtste eeuw, en de heilige Cunera die staat voor het verhaal van Rhenen als bevaartroute en de opstap vormt naar de Reformatie. Natuurlijk ontbreken de Winterkoning en een virtuele stadstour niet. Woelige jaren komen voorbij onder het hoge balkenplafond van de Strijkkamer. Met de Spanjaarden, de Fransen, het Rampjaar 1672, en de Engelsen. Voorafgegaan door het verhaal van Rhenen als grens- en garnizoensstad van het Sticht. Veel aandacht is er voor de Grebbelinie en de Tweede Wereldoorlog. Wat betekende de strijd voor Rhenen als stad, en voor haar inwoners? Daar draait het steeds om’.

↓ Een team van vrijwilligers is actief binnen het Stadsmuseum waar tevens de nieuwe VVV en een sfeervol Museumcafé zijn gevestigd.

↑ Op vrijdag 7 september jongstleden werd het eerste gedeelte van het Stadsmuseum officieel in gebruik genomen. De drukbezochte bijeenkomst vormde tevens de opening van de tentoonstelling *Rhenen op de kaart*.

‘Weldadige rust en ontspanning biedt de laatste zaal. De kleurrijke Landschapskamer waar een keur aan schilderijen en prenten de stad profileert als een dankbaar kunstenaarsmodel. Zelfs in musea in New York en Moskou kom je Rhenen

tegen. In de Landschapskamer ervaart de bezoeker ook dat hij in het Oude Raadhuis is op de oude vismarkt – met uitzicht op het veer, de brug, de visafslag en de gracht die lang geleden voor de stad lag’.

Vernieuwd monument teruggeplaatst op de Frederik van de Paltshof

Van het paleis dat Frederik van de Palts ooit aan de voet van de Cuneratoren liet bouwen, zijn slechts enkele ornamenten bewaard gebleven. Zij vormden een klein monument dat ruim honderd jaar geleden werd opgericht en na de bouw van appartementencomplex Het Koningshuis hier pal voor de ingang stond. Vanwege de herinrichting van het centrum werd dit monument eind november 2017 tijdelijk verwijderd. Op 8 september jongstleden keerden de gerestaureerde ornamenten terug op hun plaats aan de Frederik van de Paltshof. Dit als onderdeel van een nieuw ontworpen monument dat hier op initiatief van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen werd geplaatst.

In april 1908 werden aan de kort daarvoor opgerichte Oudheidkamer Rhenen enkele bouwfragmenten van het in 1812 afgebroken Koningshuis aangeboden. Voorzitter Jesse schreef in zijn eerste inventarisboek dat het een schenking betrof van wijlen mejuffrouw P. Roghair. Het bestond uit: 'twee zijstukken van zandsteen met lofwerk versierd van de hoofdpoot van het koningshuis (inv.nr. 40), en de sluitsteen van de boog van deze poort (inv.nr. 41)'. Later heeft Jesse daar bijgeschreven: 'Nu uitmakende 't Monument op 't Hof van Frederik v.d. Paltz en Elizabeth van Engeland'. Dat had Jesse voor elkaar gekregen met onder andere een gift van koningin Wilhelmina. Een van de nota's voor het maken van dit monument is bewaard gebleven, een rekening van 10 juli 1909 van f 6,00 van Huis- en Decoratieschilders O. Meijer en Zonen 'voor het vergulden van letteren op een gedenksteen van de Oudheidkamer, 75 letters à 8 cent'.

Jesse heeft het monument in 1909 neergezet in de tuin van wat later de woning werd van tandarts Van der Spoel. Daar heeft

het gestaan tot 1989-1990, toen deze woning moest wijken voor het huidige appartementencomplex Het Koningshuis. Nu, bijna dertig jaar later, was dit monument toe aan een grondige restauratie. Deze werd financieel mogelijk gemaakt dankzij een donatie van een van de leden van de historische vereniging. De herinrichting van het centrum vormde een geschikte aanleiding. In goed overleg met Buddingh Natuursteen in Veenendaal werd gekomen tot een restauratieplan. Ook de vorm en keuze van de steensoort van de sokkel werd in overleg met steenhouwerij Buddingh bepaald. Samen met een nieuw ontwikkeld informatiebord werd het gerestaureerde monument op Monumentendag 2018 door HVOR-voorzitter Willem van Ommeren aangeboden aan de Rhenense bevolking. Initiatiefnemer Pim Strous constateerde tevreden dat de HVOR als eigenaar van het monument met steun van velen, waaronder de gemeente Rhenen die de grondplaat had geleverd, tot herplaatsing van het gerestaureerde monument had kunnen komen.

↑ Onder het toezien van de heer P. Burghouts werd het vernieuwde monument onthuld door mevrouw G. Meiresonne en mevrouw A. van der Kaaden. Allen zijn bewoner van het appartementencomplex Het Koningshuis.

↑ Initiatiefnemer Pim Strous licht toe op welke wijze de ornamenten die ooit onderdeel waren van het Koningshuis, zijn gerestaureerd.

RIE TERLOUW

Streekmuseum De Brakken

Toen en nu

Als ik terugdenk aan de Molenstraat van de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw, dan denk ik aan bakkerij Van der Mik, bloemenwinkel De Zonnebloem, en dierenspecialzaak Van Breenen. Maar ook aan de snackbar van Janus Onink, met daar tegenover het Rhenens Streekmuseum De Brakken. In 1787 gebouwd als kazerne, waarschijnlijk voor het plaatselijk garnizoen, en later in gebruik als 'pesthuis'.

Duik je in de archiefstukken van het museum, dan wordt duidelijk dat in eerste instantie de Oudheidkamer verantwoordelijk was voor het beheer van de collectie. Deze vereniging is door een aantal notabelen opgericht op 23 december 1907. Bij besluit van 23 mei 1910 schrijft koningin Wilhelmina, dat 'door goedkeuring van hare overgelegde statuten de vereniging "Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken", mitsdien te erkennen'. De regering maakt dit bekend in de *Nederlandsche Staatscourant*. In de statuten, gedrukt door Electrische Drukkerij C. Waiboer te Rhenen, wordt onder andere bepaald, dat de vereniging zich ten doel stelt, het opsporen, verzamelen, bewaren en tentoonstellen van voorwerpen, die hiervoor volgens het bestuur in aanmerking komen. Ook wordt het bestuur opgedragen te zorgen voor 'eene geschikte lokaliteit, waarin de voorwerpen, aan de vereniging toebehorende of in bruikleen afgestaan, geborgen en tentoongesteld kunnen worden'. In het

Huishoudelijk Reglement wordt in artikel 9 bepaald dat van de aan de Oudheidkamer toebehorende of in bruikleen gegeven voorwerpen nauwkeurige lijsten moeten worden opgemaakt. Opslag vindt plaats in het Oude Raadhuis. In de ruimte onder de Cuneratoren kan worden geëxposeerd. Vanaf 1938 is het gebouw De Brakken daarvoor beschikbaar.

Beheer van de collectie

Tijdens de Duitse bezetting richt het bestuur van de vereniging zich schriftelijk tot haar leden. Men vraagt zich af of het nog verantwoord is om de Oudheidkamer open te stellen voor publiek, waarmee de verzameling wordt blootgesteld aan diefstal of bombardement. Is het niet beter om, 'in deze bange tijden', te sluiten en de kostbare voorwerpen op te bergen in kluizen. Uiteindelijk wordt besloten de eigendommen over te dragen aan de Gemeente Rhenen. De burgemeester besluit

in augustus 1944 om de eigendommen van de vereniging 'Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken', onder voorwaarden te aanvaarden. De gemeente verplicht zich een conservator of beheerder te benoemen die de volle zorg voor de Oudheidkamer op zich zal nemen, wat betekent dat de collectie zodanig moet worden bewaard, 'dat schade of verwaarlozing niet te duchten is' en 'dat de gemeente zich verplicht, zoo noodig in het natte jaargetijde en des winters te doen stoken'. Na de bezettingsjaren besluiten de overgebleven leden van het verenigingsbestuur de werkzaamheden weer op te pakken. De collectie is, op enkele voorwerpen na, gespaard gebleven. In overleg met het gemeentebestuur wordt in het najaar van 1948 besloten om in oktober een bijeenkomst te beleggen voor (oud-) leden en andere belangstellenden, om het toekomstige beheer van de collectie te bespreken.

→ Op een zonnige lentedag in 1959 maakte Piet Terlouw deze opname van het Streekmuseum in de Molenstraat waar toen nog verkeer doorheen mocht rijden.

← De heer Buré en mejuffrouw Aleid van de Bunt werkten in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw als conservator in het museum. Het meeste werk deden zij alleen, soms met hulp van een vrijwilliger.

Toen en nu

Op 6 juni 1952 wordt door de secretaris-penningmeester van het verenigingsbestuur, de heer S.J. Buré, aan de leden meegedeeld, dat de vereniging Oudheidkamer blijft bestaan, maar dat (vanaf 10 mei 1952) de tentoonstellingen zullen worden gehouden onder de naam 'Streek Museum'. Op 29 december 1952 kan aan het bureau van de Inspecteur voor Roerende Monumenten te Den Haag worden meegedeeld dat sinds 30 september 1952 de collecties 'Oudheidkamer' zijn afgestaan aan de Gemeente Rhenen.

Hoogtepunt in het bestaan van het museum is de tentoonstelling van een deel van de opgravingen uit 1951 van het Frankisch grafveld op de Donderberg, waar meer dan 1100 graven werden ontdekt. Voor een verantwoorde inrichting van de tentoonstelling moeten enkele verbeteringen worden aangebracht aan het gebouw De Brakken. De opening vindt plaats op 10 mei 1952. Deze expositie trekt binnen een half jaar ongeveer 2000 bezoekers. Hierna volgen nog vele andere tentoonstellingen, waaronder de tentoonstelling 'Rhenen in de oorlogsjaren', die gehouden wordt van 2 mei tot en

↑ Het leeuwje op de stoep van het museum was afkomstig van het Koningshuis. Het was op 23 april 1980 plotseling verdwenen. Het bleek door gemeentepersoneel meegenomen te zijn naar de gemeentewerf omdat het los was geraakt van de sokkel waar het op stond.

met 30 augustus 1980 met 2716 bezoekers. Voor de officiële ontvangst van genodigden wordt soms uitgeweken naar de dichtbij gelegen Panoramamolen.

Na de heer Buré zijn onder anderen Aleid van de Bunt en Trudy Heijenga conservatrice van het museum. Als in 1985

het museum verhuist naar de voormalige brandweergarage aan de Kerkstraat, wordt het pand in de Molenstraat ingrijpend verbouwd en krijgt het een winkelbestemming. Deze bestemming is tot de dag van vandaag ongewijzigd gebleven.

← De foto van Kristel Lens, genomen op 1 juni 2018, laat de Molenstraat zonder auto's zien. Het voormalige museum is verbouwd tot bakkerij.

Verantwoording

Literatuur

Deys, H.P. (1992), 'Over de bouw van de Brakken van 1787', in: *Oud Rhenen* 11, nr 3, 2-8
Deys, H.P. (1998), 'De Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken 90 jaar', in: *Oud Rhenen* 17, nr 1, 22-37

Over de auteur

Rie Terlouw werkte tot 2014 bij de Gemeente Rhenen. De afgelopen tien jaar is zij medewerker in het museum van Rhenen.

ANS PILKES-VAN DELFT

150 jaar Muziekvereniging Ons Genoegen

Beeldverhaal van de oudste vereniging van Rhenen

O pgericht op 17 februari 1868 is 'Ons Genoegen' veruit de oudste vereniging van Rhenen. Onder de eerste vier energieke en bekwame dirigenten – Klimmerboom, Moinat, Lelievelt en Hoolhorst – die bijna een eeuw leiding gaven aan de muziekvereniging werd 'Ons Genoegen' een vaste waarde in de Rhenense samenleving. Het 100-jarig bestaan werd in 1968 groots gevierd. Maar ook de volgende vijftig jaar presenteerde 'Ons Genoegen' zich in vele vormen en bij talloze gelegenheden als een muzikale vereniging met ambities.

Het besluit om met de harmonie vanaf 2004 niet langer op straat te marcheren betekende het begin van een nieuw tijdperk. De omzetting naar een 'zittend' orkest, de start van een eigen muziekopleiding en de voorspoedige ontwikkeling van de beide jeugdorkesten gaven 'Ons Genoegen' een geweldige boost. Met 120 musicerende leden met een

gemiddelde leeftijd van 27 jaar viert 'Ons Genoegen' dit jaar een bruisend 150-jarig jubileum met opnieuw een reeks concerten die als hoogtepunten in het bestaan van de oude maar tegelijkertijd jonge vereniging worden gevierd.

Ter gelegenheid van dit jubileum bracht 'Ons Genoegen' in samenwerking met de Stichting Publicaties Oud Rhenen een boekwerk uit getiteld *Muziekvereniging Ons Genoegen Rhenen. 150 jaar jong!* Auteurs Ans Pilkes-van Delft en Henk Deys presenteerden deze nieuwe verenigingskroniek op 3 november van dit jaar tijdens *Klassiek met een Twist*, het concert van het Symfonisch Blaasorkest waarmee het jubileumjaar passend werd afgesloten. In het nu volgende beeldverhaal worden enkele gebeurtenissen aangehaald uit de rijke geschiedenis van een van de oudste muziekverenigingen van ons land.

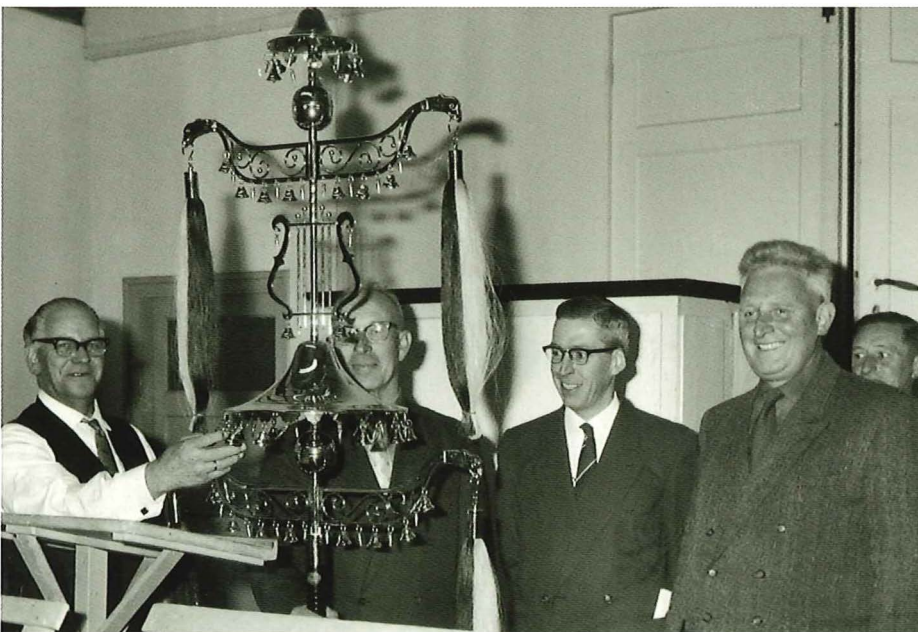
← De oudst bekende foto van 'Ons Genoegen' dateert van 1898. Met Abraham Moinat als dirigent – hier uiterst rechts – nam de muziekvereniging in dat jaar bij gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina deel aan een groot aantal feesten tot ver buiten Rhenen.

↑ Bij alle grote feesten in de stad was 'Ons Genoegen' aanwezig. Vanaf 1 oktober 1910 trad men niet langer op als harmonieorkest maar als fanfarekorps. In 1913 werd het vaandel dan ook voorzien van een banderol waarbij de aanduiding 'harmonie' werd vervangen door 'muziekver.'. Deze feestelijke optocht door de Herenstraat moet dan ook in 1913 of eerder hebben plaatsgevonden.

↑ De in de oorlog vernielde spoorbrug zou nooit meer worden hersteld. Daarvoor in de plaats werd een verkeersbrug aangelegd die in 1957 gereed kwam. Ter gelegenheid van de opening werd een feestweek georganiseerd waarbij 'Ons Genoegen' met andere muziekverenigingen diverse optredens verzorgden.

↑ Onder aanvoering van 'Ons Genoegen' bereikte een groot gezelschap de bouwplaats van de Gedachteniskerk aan de Herenstraat. Kardinaal Alfrink plaatste hier op 10 mei 1958 – precies achttien jaar na de Duitse inval – de eerste steen in een te bouwen kerk 'waarin herdacht en gebeden zal worden voor alle gevallenen, van welke godsdienstige richting zij ook mogen zijn'.

← Bij gelegenheid van het 95-jarig bestaan in het voorjaar van 1963 kreeg 'Ons Genoegen' in het verenigingsgebouw aan de Muntstraat een schellenboom aangeboden. De heer D.J. Bovenschen bood dit cadeau aan namens de MACRO, de Motor- Auto Club Rhenen en Omstreken met wie 'Ons Genoegen' nauwe banden onderhield.

↑ In oktober 1968 werd de Boerenkapel omgevormd tot Tiroler kapel. De bovenste rij wordt gevormd door van links naar rechts Karel Pleijler, Go van Daalen, Henk Mol, Geurt van Daalen, Jan Peek en Gijs de Jager. Op de onderste rij zitten gehurkt Ab van de Heuvel, Dick van Oort, Adri Peek, Jan Haast, Gijs van Ingen en Wim van Ingen.

↓ 'Ons Genoegen' bij de opening van de Motorcross op Hemelvaartsdag eind jaren zestig. Jaarlijks organiseerde de MACRO deze op het terrein van kalkzandsteenfabriek De Vogelenzang en op de Grebbeberg. 'Ons Genoegen' met op de voorgrond tamboer-maître Cor van de Hoek. De harmonie speelde dan onder meer de door Piet Hoolhorst gecomponeerde MACRO-mars.

↑ 'Ons Genoegen' op de Veerweg bij de intocht van Sinterklaas, eind jaren zestig
 begin jaren zeventig. Bij hun rondgang door Rhenen passeerde het muziekkorps
 even later de gereformeerde kerk aan de Nieuwe Veenendaalseweg.

Ons Genoegen honderd jaar

Gerrit de Roder had een groot aandeel in de voorbereidingen van het eeuwfeest van 'Ons Genoegen' dat op 17 februari 1968 gevierd werd. Op zijn initiatief zouden de oud-leden voor dit jubileum nog eens bij elkaar komen. Het werd een memorabele feestdag die Gerrit de Roder overigens zelf helaas niet heeft mogen meemaken. Hij overleed na een kort ziekbed op 15 januari 1968. 'Ons Genoegen', de vereniging waar hij zoveel mee ophad, heeft hem met plechtige muzikale eer ten grave gedragen. De toespraak die hij al had voorbereid voor het eeuwfeest is bewaard gebleven. In zijn eigen stijl had hij willen vertellen over de festiviteiten in Kesteren waaraan 'Ons Genoegen' in 1923, toen 45 jaar geleden, deelnam: 'De Rhenense muziek werd uitgenodigd om op deze dag muziek te maken. De grootst denkbare platte wagen werd in gereedheid gebracht. Zo hadden ze allemaal appelkisten met een paar draadnagels op de wagen vastgezet. Bij het Rhenens veer werden wij opgehaald. De dirigent vuurde staande zijn mannen aan tot grote prestatie. Met rode hoofden en bolle wangen ging het verder, terwijl de ijle lucht de klanken uitdroeg waardoor de mensen in het dorp Kesteren al opgewonden raakten. Men koos een weg om het dorp heen, draaide de oude Rijnbandijk op, maar het wegdek was daar nu niet bepaald vlak. Hobbelen en zwiepend ging het verder. Maar o wee de wagen ging scheefhangen. Het paard zette zich schrap. Maar ach, al verder schoof de wagen. En daar tuimelden alle muzikanten van de dijkhelling af. Alleen de directeur en Hendrik Hees bleven nog zitten. Al de jongens lagen kronkelend onder aan de dijk. De bassist in gevecht gewikkeld met de tuba om uit de steeds inniger omhelzing te geraken. De tromslager stak zijn hoofd in de duistere diepte

van de grote trom. De directeur overzag de ravage, schudde zich het stof van zijn kleren en nam de schade op die zowaar nogal meeviel. Inmiddels waren paard-en-wagen weer overeind gehesen en ging het van je hela, hola weer verder. Nou ja, de bas deed wel een beetje raar, een paar klankbekers waren plat, maar het ging weer. Des avonds zou er een concert gegeven worden in een voor die gelegenheid in elkaar getimmerd muzikentje. Nu had de dorpstimmerman vergeten licht aan te brengen, dus vroeg de directeur om licht. Of het met die petroleumlamp niet ging? Ach nee. Dan maar naar het stationskoffiehuis. Dit alles gebeurde tijdens het veertigjarig jubileum van de Kesterse stationschef. Omstreeks 9 uur ging de laatste trein naar Rhenen. Straks mogen jullie per extra trein naar Rhenen, zei de chef in vol vertrouwen. Op het verlaten terrein van de spoorwegen van Kesteren stond een verlaten locomotief, die heet gestookt werd en het was al heel laat toen de muzikanten in de kolenwagen werden gehesen, uitgeleide gedaan door de feestende menigte. En toen maar weer blazen, de machinist maar fluiten en de locomotief maar puffen. Van achter naar voren reed het zwarte gevaar de voormalige spoorbrug over. Bij aankomst lag het station van Rhenen in diepe rust. Wie verwacht er nu in het holst van de nacht een trein? De dienstdoende beambte schrok zich een aap, toen een stel pikzwarte kerels uit de kolenwagen kropen. Die waren niet tot bedaren te brengen. Bepaald fris waren ze dan ook niet meer, want er was danig op de gezondheid van de chef gedronken en het had heel wat voeten in de aarde voor de Rhenense muziekvereniging veilig en wel in bed lag. En zeg nu maar eens dat ze daar in Kesteren geen feest kunnen vieren.'

← Een verklede groep oud-leden van 'Ons Genoegen' maakte ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan op 17 februari 1968 een mars door de stad. Het oude vaandel dat werd gedragen door vaandeldrager Van Oort was in plastic gehuld vanwege de regen. Dick van Remmerden bood de muzikanten een borrel aan zoals de traditie voorschreef.

Vaandels en banieren

'Ons Genoegen' had zoals veel verenigingen een vaandel. Het oudste vaandel stamt uit ongeveer 1890 en kende als opschrift 'Rhenensche harmonie Ons Genoegen'. Op de oudste foto's is deze tekst te lezen. Toen de vereniging noodgedwongen in 1911 een fanfare werd, paste de aanduiding 'harmonie' niet meer. In de jaren na 1911 heeft men het vaandel daarom aangepast. Er kwam over het woord 'harmonie' een banderol met de tekst 'muziekver.'

Het fluweel van het vaandel had oorspronkelijk de kleur blauw. De banderol was van lichtblauw. De kleuren van het Rhenense stadswapen en de overige versieringen en letters waren kleurrijk en helder. In de loop der jaren werden de kleuren minder helder, het zilver en goud van het borduursel werd dof. Het blauwe fluweel verkleurde tot een soort olijfgroen. Daarnaast is door het vele gebruik het doek behoorlijk versleten geraakt. Dit vaandel deed dienst tot 1963. Bij de viering van het 95-jarig bestaan werd een nieuw vaandel aangeboden door mevrouw Bosch van Rosenthal-den Tex, de vrouw van de burgemeester. Het damescomité van de vereniging had met allerlei activiteiten de gelden ervoor bijeengebracht.

Dit nieuwe vaandel, vervaardigd door kloosterzusters in Nijmegen, is bijna een kopie van het eerste vaandel. Er zijn een paar verschillen. Het meest opvallende is dat het oude gemeen-

tewapen van Rhenen (gevoerd sinds 1818) is vervangen door het nieuwe gemeentewapen (gevoerd sinds 1943). De oprichtingsdatum 17 febr. 1868 die niet op het eerste vaandel vermeld stond, werd toegevoegd.

Deze twee vaandels werden overal mee naar toegenomen, ook tijdens het marcheren op straat. Deze grote vaandels, van 150 bij 92 centimeter, waren echte windvangers. Vaandeldragers hadden het soms zwaar om 'op koers' te blijven. Daarom kreeg de vereniging in begin jaren '90 een 'marsvaandel'. Een kleiner vaandel dat beter geschikt was om mee te dragen bij het lopen op straat. Het werd gemaakt door Catrien Deys. Op zaterdag 5 maart 1994 werd het oude vaandel met enig ceremonieel overgedragen aan de conservator van het Rhenense museum Het Rondeel. Het was al eerder, bij het 125-jarig bestaan in 1993 aan de burgemeester van Rhenen aangeboden. Voordat het in het museum een plaats kreeg, werd het eerst gerestaureerd door Catrien Deys. Het tweede vaandel hangt in een vitrinekast in het verenigingsgebouw aan de Valleiweg. Ook dit vaandel werd, net als het eerste, overal mee naar toegenomen. Op straat werd het meegedragen en bij concerten en festiviteiten zichtbaar voor het publiek opgesteld. Inmiddels zijn beide vaandels vervangen door rolbanieren en veervormige banieren met geprinte teksten die overal makkelijk kunnen worden opgesteld.

↓ Het oudste vaandel van 'Ons Genoegen' dateert uit ongeveer 1890. In 1963 werd dit vervangen door een nieuw vaandel dat aan de vereniging werd aangeboden door mevrouw Bosch van Rosenthal-den Tex, echtgenote van de burgemeester van Rhenen.

↑ Op 19 juni 1986 bracht koningin Beatrix een werkbezoek aan verschillende plaatsen in de provincie Utrecht. In Rhenen wandelde zij door de stad naar het Oude Raadhuis. 'Ons Genoegen' had een plaats gekregen op de Frederik van de Paltshof. Achter de muzikanten van 'Ons Genoegen' staan de verzamelde koren uit de gemeente Rhenen opgesteld.

← In 2012 bezocht koningin Beatrix op haar laatste Koninginnedag Rhenen en Veenendaal. 'Ons Genoegen' had een plaats gekregen op de Frederik van de Paltshof, aan het einde van de route. Speciaal voor deze dag was er een nieuw arrangement geschreven van *Een schatje van een stadje*. Samen met diverse koren werd het Rhenense volkslied meerdere keren gespeeld en gezongen.

↑ Cuneradag 12 juni 2010. Het jeugdorkest Music4Fun staat op de omloop van de molen. Dirigent Olaf Baeke staat in een bakje van een hoogwerker om goed te kunnen dirigeren.

↓ Op 3 november 2012 werd het project ToonBeeld van Kunst afgesloten. Het project bracht muziek en kunst samen. Mies Bouwman verzorgde de presentatie van de te veilen kunstwerken. Links staat veilingmeester Jan Huibers; Theo Pantus staat bij een schilderij dat geveild wordt.

↑ In juli 2015 verzorgde 'Ons Genoegen' een drietal concerten in Parijs. Op 17 juli trad men voor veel publiek op in de L'Église de la Madeleine. Deze kerk vlak bij de Place de la Concorde staat bekend om haar mooie akoestiek.

← Midzomerfestival 16 juni 2018. De jeugd-orkersten van 'Ons genoegen', Start2Play en Music4Fun, speelden hun muziek in de open lucht. Samen met de jeugd van OBK Bennekom, Harmonie Wageningen en het Klasse(n)orkest gaven zij een concert op Kwintelooijen.

Verantwoording

De teksten zijn ontleend aan de vorige maand verschenen boekuitgave A. Pilkes-van Delft en H. Deys, *Muziekvereniging Ons Genoegen Rhenen. 150 jaar jong!*, Historische Heuvelrug Reeks 23, Rhenen 2018

Over de auteur

Ans Pilkes-van Delft was van 1965 tot 1986 lid van 'Ons Genoegen' en werd in 2006 opnieuw lid. Zij speelt trombone. Daarnaast is zij vrijwilliger bij het Cuneragilde en het Stadsmuseum Rhenen.

JAN MAARTEN DOORMAN

Tramhalte Stokweg in maart 1948

Het laatste jaar van de lijn
Amersfoort-Zeist-Rhenen

Op 14 december 1948 reed voor de laatste maal een tram van de Nederlandsche Buurtspoorweg-Maatschappij (NBM) vanuit het westen de gemeente Rhenen binnen. Na meer dan zestig jaar kwam er een einde aan de tramverbinding tussen Amersfoort, Zeist en Rhenen. Alle reden voor D.A. Cornelis om ter hoogte van de Stokweg op 29 maart 1948 een foto te maken van de tram die later dat jaar uit de dienstregeling werd genomen.

Van Zeist naar Arnhem

De eerste rit tussen Elst en Rhenen vond plaats op 22 december 1886. De nieuwe tramlijn was onderdeel van het traject

Zeist-Arnhem, later Amersfoort-Zeist-Arnhem. Zoals op veel plaatsen in Nederland verdwenen voor en na de Tweede Wereldoorlog talloze regionale tramlijnen. De dienst tussen Rhenen en Arnhem werd al in 1937 stopgezet. De autobus had zoveel aan populariteit gewonnen dat dit stuk van de dienst als eerste werd stilgelegd.

De vier wagens van de tram met ritnummer 13 waren om 08.45 uur vertrokken uit Amersfoort, kwamen om 10.27 uur aan in Elst en gingen van daaruit op weg naar Rhenen. Ter hoogte van de halte Stokweg is de tram bewust gestopt om even te poseren voor de fotograaf. De heer D.A. Cornelis was liefhebber van het

tramwegwezen en maakte vanaf juli 1938 foto's. In zijn werkzame leven was hij medewerker van de belastingdienst in Amersfoort en woonachtig te Doorn. De foto is gemaakt op maandag 29 maart

↓ De tram op weg naar Rhenen stopte op de Utrechtsestraatweg ter hoogte van de Stokweg. Van de rij arbeiderswoningen die hier in maart 1948 stonden, is er slechts een bewaard gebleven. Het is de enige woning die met de voorgevel vlak langs de straatweg staat. Met het verdwijnen van de tram werden de tramrails verwijderd zodat ook dit deel van de provinciale weg door auto's in gebruik kon worden genomen.

← Vanaf 1937 maakten de elektrische motorrijtuigen van de NBM reclame om elektrisch te koken. Hierdoor kreeg het vervoersbedrijf reductie bij de afname van stroom voor hun motorwagens.

1948, tweede paasdag, vlak bij de halte Stokweg. Op 9 november 1942 was deze halte vanwege stroombesparing naar een iets vlakker deel van het traject, zo'n 150 meter naar het westen, verplaatst.

Het tracé van de tram lag aan de zuidkant van de straatweg; tussen de rails was het vaak niet bestraat maar bevond zich zand. Op deze plek reed de tram vlak langs de daar toen nog dicht tegen de weg staande behuizing. Momenteel is er nog maar een huis met de voorgevel vlak langs de straatweg. Van hieruit vervolgde de tram zijn weg en stopte om 10.42 uur ter hoogte van hotel-restaurant Het Wapen van Hardenbroek in Rhenen. In dit voormalige hotel is nu de Bruna gevestigd. De feitelijke stop was aan de Frederik van de Paltshof op het punt waar nu de ijssalon is te vinden.

Elektrische aandrijving

Vooraan zien we het elektrisch motorrijtuig nummer 91 gebouwd bij de firma Beijnes in Haarlem. Dit motorrijtuig had bij het personeel de bijnaam 'Jumbo' vanwege de trekkracht van de motorwagen serie 91-94. Met zijn onderstel met wielen erbij woog het 26.850 kilo. Daarachter de drie volgwagens met de nummers 34, 38 en 65. De eerste twee waren gebouwd

bij de firma Allan in Rotterdam en de achterste volgwagen bij Werkspoor in Utrecht. De onderste helft van de tram was groen en de bovenste helft was crèmekleurig. Voor op de tram direct achter de conducteur zien wij de beide vacuümslangen ten behoeve van het remsysteem. Aan de voorzijde bovenaan was in de periode 1925-1945 in een wit doorschijnend glas met zwarte letters het woord 'tram' te lezen. Aan de achterzijde boven het motorrijtuig is de schaarbeugel of ook wel pantograaf genaamd te zien. Deze ruitvormige constructie zorgde voor het overbrengen van stroom naar de wagen.

In zekere zin was de NBM haar tijd ver vooruit. De reclameslogan boven op de rijtuigen 'kookt elektrisch!' is ook nu weer populair en noodzakelijk. Vanaf 1937 stond deze reclame-uiting op de tramwagens. Hiervoor kreeg het bedrijf een reductie op de algemene stroomafname bij de Provinciale Utrechtse Electriciteits Maatschappij (PUEM).

Personeel

Voor de tram staat conducteur Adrianus Everardus van Voorthuisen (1903-1980). Deze in Rhenen geboren conducteur kwam als arbeider in dienst op 22 maart 1924 bij de voorloper van de NBM, te we-

↑ Vervoerbewijs van de NBM uit de periode 1945-1948. Het betrof een enkele reis Zeist-Rhenen; bij een retourrit was het kaartje voorzien van een rode dwarsbalk.

ten: de Ooster Stoomtram-Maatschappij (OSM). Hij verdiende 19,75 gulden per week. Per 1 december 1926 volgde zijn bevordering tot conducteur. Na bijna 44 dienstjaren ging hij in 1968 als klerk 1 met pensioen. Voor de Tweede Wereldoorlog wisselde hij tweemaal van standplaats van Rhenen naar Sandenburg bij Doorn. Daar had de NBM net als in Rhenen een remise met een aantal dienstwoningen. In Rhenen woonde hij voor zijn vertrek naar Doorn achtereenvolgens op adressen aan de Wilhelminastraat, Nieuwe Veenendaalseweg en de Acacialaan.

Uit het raam hangt de ook in Rhenen geboren machinist/wagenrijder Wilhelmus Brouwers (1900-1957). Ook hij begon als arbeider bij de OSM maar net iets eerder, namelijk in 1917. Op 19 mei 1922 volgde zijn bevordering tot reserve-machinist en op 1 april 1931 werd hij wagenrijder beugeltram voor een weekloon van 30,75 gulden. In 1937 werd hij overgeplaatst naar Sandenburg en verhuisde hij van de Weverstraat in Rhenen naar Doorn. Na de stopzetting in december 1948 werd hij automonteur bij de NBM en keerde hij terug naar zijn geboorteplaats.

Verantwoording

Met dank aan Frits Spee voor het ter beschikking stellen van de foto en het vervoerbewijs, het raadplegen van zijn privé-archief betreffende de OSM/NBM en het verstrekken van aanvullende informatie inzake de tramlijn door Rhenen.

Bronnen

Maandberichten van de NBM/Centraal Nederland
Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad

Over de auteur

Jan Maarten Doorman is redacteur van *Oud Rhenen* en publiceert regelmatig over de geschiedenis van Achterberg, Elst en Rhenen.

Opnieuw herbegravenissen op de Erebegraafplaats

Op vrijdag 28 september jongstleden vonden er twee herbegravenissen plaats op het Militair Ereveld Grebbeberg. Opnieuw gebeurde dit onder grote belangstelling en in aanwezigheid van kinderen van een basisschool.

's Morgens werd Petrus van der Velden begraven. Als dienstplichtig militair was hij ingedeeld bij de 4^e Compagnie van het 10^e Depot Bataljon in Leiden. Deze bewakingseenheid werd in mei 1940 ingezet bij de verdediging van vliegveld Valkenburg bij Den Haag. Hij sneuvelde, twintig jaar oud, op 11 mei. Aanvankelijk kreeg hij een veldgraf in de tuin van de kerk van Valkenburg. Later werd hij begraven op het kerkhof van de St. Bavo in Haarlem.

Diezelfde middag werd ook Hendrik Verbruggen herbegraven. Hij maakte tijdens de meidagen 1940 deel uit van het 41^e Regiment Infanterie gelegerd in de Peel. Na de capitulatie kwam hij in juni 1940 ziek thuis en overleed kort daarna op 32-jarige leeftijd. Hij was op dat moment getrouwd, vader van drie kinderen en de vierde onderweg. Hendrik junior werd in 1941 geboren

en heeft zijn vader dus nooit gekend. Manschappen van het Regiment Limburgse Jagers brachten zijn overblijfselen vanuit Dreumel in een militaire vrachtwagen uit de Tweede Wereldoorlog naar het Ereveld in Rhenen. Zij vormden ook de draagploeg bij de herbegravenis die werd bijgewoond door kinderen van de Cuneraschool en twee gidsen van het Cuneragilde die hen begeleidden. → Ton Dijkstra

→ Een officier van het Regiment Limburgse Jagers geeft aan de leerlingen van de Cuneraschool uitleg wat er bij de herbegravenis van Hendrik Verbruggen gaat gebeuren.

Plein naast het Koningin Elisabethplantsoen vernoemd naar Henk Deys

Op vrijdag 7 september jongstleden werd Henk Deys tijdens de opening van de expositie *Rhenen op de kaart. De kaartencollectie van Henk Deys* verrast door het Rhenense gemeentebestuur. Burgemeester Hans van der Pas maakte bekend dat het pleintje halverwege de Molenstraat bij het Koningin Elisabethplantsoen het Henk Deysplein zou gaan heten. Het straatnaambord dat Henk Deys en zijn vrouw Jeanne werd aangeboden, stond symbool voor het geschenk dat hun ten deel viel.

De vele maatschappelijke verdiensten van Henk Deys vormden de reden voor het college van B & W om langs deze weg blijf te geven van hun waardering. In het nieuw geopende Stadsmuseum stond deze middag zijn bijdrage aan de kartografie en de lokale geschiedschrijving centraal. Zijn verzameling van meer dan 1200 kaarten en atlassen gaf inzicht in de ruimtelijke ontwikkeling van Rhenen en de wijde omgeving. Juist voor het zo zwaar door oorlogsgeweld getroffen Rhenen zijn kaarten – en dan vooral kadasterkaarten – extra waardevol om als bron te gebruiken. Zijn studie naar dit verleden resulteerde in een grote

aantal publicaties die hij sinds de jaren tachtig aan de geschiedenis en cultuurhistorie van Rhenen heeft gewijd. Momenteel legt hij de laatste hand aan een groot overzichtswerk van alle straatnamen in de gemeente. Dit boekwerk dat begin volgend jaar verschijnt, krijgt een kleine aanvulling nu het Henk Deysplein officieel is toegevoegd aan de straatnamen van Rhenen.

→ Henk en Jeanne Deys krijgen van burgemeester Hans van der Pas een straatnaambord van het Henk Deysplein aangeboden.

Joden uit Rhenen eeuwenlang in Wageningen begraven

Ingeklemd tussen de huizen aan het Kerkhofpad in Wageningen – dat loopt van de Generaal Foulkesweg naar de Veerstraat niet ver van Hotel de Wereld – ligt een oude Joodse begraafplaats. Tot 1925 werden hier de overledenen van de Joodse Gemeenten Wageningen, Veenendaal en Rhenen begraven. Nu zijn er 227 grafstenen te zien, maar er liggen veel meer mensen begraven. De Stichting Joods Erfgoed Wageningen e.o. publiceert de onlangs de geschiedenis van de begraafplaats inclusief de vertaling van alle grafstenen. De index in het boek en een plattegrond zorgen ervoor dat de begraven personen gemakkelijk zijn te vinden.

De Joodse traditie wil dat als een terrein eenmaal als begraafplaats is aangegeven, dit niet meer zal veranderen. De plaats van een Joods graf is eeuwigdurend wat inhoudt dat een graf nooit geruimd mag worden. Het Wageningse stadsbestuur kon meegaan in deze voorwaarde toen zij in 1667 een stuk grond toewezen aan de Joodse gemeenschap om daar een eigen begraafplaats aan te kunnen leggen. Dit langwerpige terrein lag in de zandafgraving aan de oostzijde van de stad die deel uitmaakte van de Stadsbuitenbleek. Isaac Adolphs kreeg als vertegenwoordiger van de Wageningse, Rhenense en Veenendaalse Joden het eeuwigdurende gebruiksrecht waarna de begraafplaats in gebruik werd genomen.

Toen in de achttiende eeuw Jacobus Maurits, pachter van de Stadsbleek, veel liet grazen tussen de graven en er zijn wasgoed neerlegde om te bleken, vroeg de Joodse gemeente toestemming om het terrein te mogen omheinen. Het Wageningse stadsbestuur ging hierin mee. Aan de jaarlijkse erfpacht die de Joodse gemeente ging betalen, betaalden ook de Joden uit Veenendaal, Rhenen en Tiel mee.

Ondanks de reisafstand bleven alle begravingen vanuit Rhenen en Veenendaal in Wageningen plaatsvinden. Daarin kwam pas op het eind van de negentiende eeuw verandering toen de begraafplaats in Wageningen vol raakte. Net als in Veenendaal kwam er ook in Rhenen een eigen Joodse begraafplaats. In 1891

kocht Jacob Frank uit Rhenen een stuk grond op de Domineesberg om daar een familiebegraafplaats te stichten. De kleine begraafplaats op de hoek van de Korenbloemstraat en de Lupinestraat biedt plaats aan drie grafstenen, al zijn er vermoedelijk nog enkele Joden meer begraven. Van hen zijn geen grafstenen bewaard gebleven.

- Francine Püttmann (red.) (2018)
- Hier ligt begraven. De Oude Joodse begraafplaats van Wageningen
- Stichting Joods Erfgoed Wageningen e.o. / Walburg Pers, Zutphen

Colofon

Oud Rhenen

Cultuurhistorisch tijdschrift voor Rhenen, Achterberg en Elst

verschijnt driemaal per jaar
jaargang 37 · nummer 3 · najaar 2018

Oud Rhenen. *Cultuurhistorisch tijdschrift voor Rhenen, Achterberg en Elst* is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR). Naast verenigingsblad voor de leden van de HVOR is dit blad bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de geschiedenis en cultuurhistorie van Rhenen, Achterberg en Elst. Oud Rhenen laat de lezer door middel van artikelen, korte bijdragen en signalementen kennismaken met de rijke en gevarieerde cultuurgeschiedenis van de eigen woon- en leefomgeving.

Redactie-adres

Redactie Oud Rhenen
p/a De Commanderie
Kerkstraat 3
3911 LD Rhenen
info@oudrhenen.nl
www.oudrhenen.nl

Redactie

Jan Maarten Doorman, Toine Maas, Nees van den Oosterkamp

Aan dit nummer werkten mee

Toon Blokland, Henk Deys, Ton Dijkstra, Kees Floor, Berry Geerligs, Jeanine Hetterschij, mw. J.A.N. Hetterschij-Lammen, Evelijn Hillebrand, Hans Hoekstra, Bert Huisjes, Ben van Laar, Kristel Lens, Basje de Liefde, Govert van Lienden, Ans Pilkes-van Delft, Dirk Prins, Frits Spee, Pim Strous, Rie Terlouw, Ellen Vlak-Derksen, Kees Waiboer, Tolien Wilmer, Maike Woldring

Realisatie en ondersteuning

Stichting Publicaties Oud Rhenen (SPOR)

Opmaak

Judith Jansen-Bakkeren, naar een ontwerp van Frederike Bouten, Utrecht

Lithografie

Van Vliet: dtp, Nieuwegein

Druk

Drukkerij Ten Brink, Meppel

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vervoelvoudigd of openbaar gemaakt in welke vorm dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 1384-3338

© 2018 - de auteurs p/a HVOR, Rhenen

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken

Lidmaatschap

Bij lidmaatschap van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken ontvangt u jaarlijks tenminste drie nummers van Oud Rhenen en wordt u uitgenodigd deel te nemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelding, adreswijziging en opzegging bij de ledenadministratie via info@oudrhenen.nl. Het lidmaatschap loopt voor opnieuw een jaar door tenzij u voor 1 november schriftelijk opzegt.

De contributie bedraagt € 23,50 per jaar, na ontvangst van een nota over te maken op NL701NG80001211163 t.n.v. Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen. Buitenlandse leden betalen een toeslag vanwege de hogere verzendkosten.

Bestuur

Willem van Ommeren, voorzitter
Gerrit van Nieuwenhuizen, secretaris
tijdelijk vacant, penningmeester
Toon Blokland
Lex Mulder
Anton de Ridder
Anne Uiterwijk
Kees Waiboer

Erevoorzitter: Henk Deys

Ereleden: Pim Strous, Henk Gieszen

Secretariaat

Gerrit van Nieuwenhuizen, Rozenlaan 72, 3911 DX Rhenen, tel: 0317 · 614273, info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Anne Uiterwijk, tel: 06 · 10225796, info@oudrhenen.nl

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg
coördinator Anton de Ridder, tel: 0317 · 616504

Werkgroep Elst en Remmerden
coördinator Toon Blokland, tel: 0318 · 472748

Werkgroep Archeologie
coördinator Ton van Drunen, tel: 0317 · 617038

Werkgroep Foto en Film
coördinator Bartho Kobus, tel: 0317 · 617500

Werkgroep Genealogie
coördinator Ad de Jong, tel: 0342 · 471039

Werkgroep PR en Communicatie
coördinator Anne Uiterwijk, tel: 06 · 10225796

Werkgroep Virtueel Rhenen
coördinator Henny Boor, tel: 0317 · 614958

Digitale Beeldbank
coördinator Piet Hovestad, tel: 06 · 26468773

Dinsdagochtend Sociëteit
coördinator Kobus van Ingen, tel: 0488 · 441741

Illustratie- verantwoording

- Omslag: Collectie Henk Deys: 'Ons Genoegen' neemt deel aan de dodenherdenking op het Militair Ereveld Grebbeberg, Tweede Pinksterdag 2009
- Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, Wijk bij Duurstede · 2
- Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam · 3
- Carle Vernet, *La Grande Armée de 1812* · 4
- Het Utrechts Archief, Utrecht · 5 boven
- Berry Geerligs, Rhenen · 5 onder
- Rijksprentenkabinet, Amsterdam · 6 boven
- Pieter Mooij, Rhenen · 6 onder
- www.hisgis.nl · 7
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam · 8
- Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag · 9 links
- Nationaal Archief, Den Haag · 9 rechts
- Kees Waiboer, Rhenen · 10 boven
- Collectie HVOR Werkgroep Elst en Remmerden, Elst · 10 onder
- Collectie Stads museum Rhenen · 11
- Collectie Jan Maarten Doorman, Rhenen · 12-14, 17
- Collectie Basje de Liefde, Den Haag · 15-16
- Het Utrechts Archief, Utrecht · 18, 20 boven, 21
- Collectie Stads museum Rhenen · 19
- Berry Geerligs, Rhenen · 20 onder
- Imperial War Museum, Londen · 22, 23 boven
- Wikimedia Commons · 23 onder
- Collectie HVOR Werkgroep Elst en Remmerden, Elst · 24-25
- Particuliere collecties · 26-27
- Oomen Landschap, Lent · 28 boven
- Berry Geerligs · 28 onder
- Vereniging Geopaden Stuwwal, Malden · 29 boven
- Dirk Prins, Rhenen · 29 onder
- Collectie Stads museum Rhenen · 30
- Hans Hoekstra Fotografie, Rhenen · 31 links
- Toine Maas, Rhenen · 31 rechts
- Archief Piet Terlouw, Rhenen · 32, 33 boven
- Kristel Lens, Wageningen · 33 onder
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 34
- Collectie Stads museum Rhenen · 35
- Collectie Muziekvereniging 'Ons Genoegen', Rhenen · 36-37, 39
- Collectie Muziekvereniging 'Ons Genoegen', foto's Piet Terlouw, Rhenen · 38
- Leo Schoonhoven, Rhenen · 40
- Cees van Doodeweerd, Rhenen · 41 boven
- Collectie Jan Maurits van Linge, Rhenen · 41 onder
- Alexander de Kriek, Rhenen · 42 boven, 43 boven
- Collectie Lea van Son, Rhenen · 42 onder
- Hans Hoekstra Fotografie, Rhenen · 43 onder
- Nees van den Oosterkamp, Elst · 44 boven
- Collectie Frits Spee, Rhenen · 44 onder, 45 rechts
- Paul van Baarle, Rotterdam · 45 links
- Ministerie van Defensie, Den Haag · 46 boven
- Collectie Stads museum Rhenen · 46 onder
- Overgenomen uit de besproken boekuitgave · 47

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

RESIDENCE

RHENEN

RESTAURANT
DE KOTISSEKJE

BRUILOFT

TRAINING

VERGADERING

CONDOLEANCE

PERSONEELS
FEEST

LUNCH &
DINER

CONFERENTIE

EVENEMENT

MANIFESTATIE

HIGH TEA

SEMINAR

JUBILEUM

PRESENTATIE

RECEPTIE

WWW.RESIDENCERHENEN.NL | 0318-542 888 | INFO@RESIDENCERHENEN.NL

van Hees Salon

HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK

- Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
- Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
- Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
- Profiteer van like en win acties

REDKEN
5TH AVENUE NYC

PUPA
MILANO

LEERSUM

ma: 13.00 - 18.00 uur
 din: 09.00 - 18.00 uur
 wo: 09.00 - 18.00 uur
 do: 09.00 - 18.00 uur
 vrij: 08.30 - 20.30 uur
 za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
 3956 CN Leersum
 0343 454 056

info@vanheessalon.nl
 www.vanheessalon.nl

RHENEN

ma: 13.00 - 18.00 uur
 din: 09.00 - 18.30 uur
 wo: 09.00 - 18.30 uur
 do: 09.00 - 18.30 uur
 vrij: 08.30 - 20.30 uur
 za: 08.00 - 15.00 uur

Herenstraat 23
 3911 JB Rhenen
 0317 614 248

Wij denken niet in cijfers maar in loyaliteit

Jaap van Lienden
Adviseur

Familiebedrijvigheid is ons DNA

persoonlijk | gedreven | onderscheidend

FINANCIËEL | BELASTINGEN | PERSONEEL

Van Lienden & Kooistra

vlkadvisers.nl

Rhenen | Barneveld | Eefde

Tank & Scheur

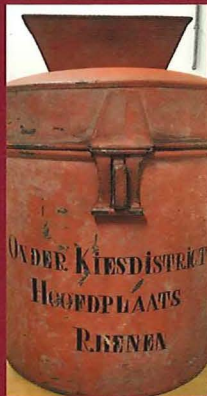
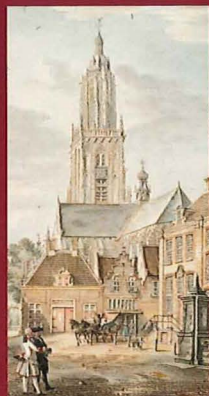
T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen
Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)

T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten

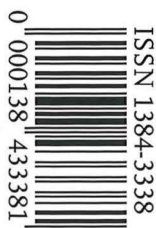
Rhenen, Achterberg en Elst, gelegen op de zuidoostelijke punt van de Utrechtse Heuvelrug, vormen samen een uiterst gevarieerd eeuwenoud cultuurlandschap. De Cuneratoren markeert het kleine middeleeuwse stadje Rhenen dat ooit beschermd werd door imposante stadsmuren. Het landelijke Achterberg kijkt uit over het laaggelegen Binnenveld, onderdeel van de Gelderse Vallei, terwijl Elst liggend tegen de helling van de Heuvelrug plaats biedt aan zowel uiterwaarden als bos- en heidegebieden.

Wie goed kijkt ziet een enorme gelaagdheid en variëteit binnen dit door mensenhanden gemaakte cultuurlandschap. De boerderijen, buitenplaatsen, tabaksschuren, kerken en andere bebouwing vormen een in het oog springende historische toevoeging aan het groene landschap van Nederrijn en Heuvelrug. Wat vertelt ons dit over de mensen die dit gemaakt hebben? Wat is het verhaal toen zij hun huizen bouwden en de met kunst overladen Cunerakerk door velen bezocht werd? En wat gebeurde er allemaal toen diezelfde inwoners hun huizen vanwege oorlogs- of natuurgeweld moesten verlaten? Deze en talloze andere vragen over wat onze voorouders hebben meegemaakt, zijn interessant om te bestuderen. Kennis van hun verleden en inzicht in onze eigen cultuurhistorie zijn van groot belang als we de rijkdom en variatie van onze eigen woon- en leefomgeving willen begrijpen en hier zorgvuldig mee willen omgaan.

Oud Rhenen is bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de geschiedenis en cultuurhistorie van Rhenen, Achterberg en Elst. Rijk geïllustreerde artikelen, korte bijdragen en signalementen geven een gevarieerd beeld van de boeiende cultuurgeschiedenis van onze eigen woonplaats.

LOS NUMMER
€ 7,95

OPGERICHT 5 OKTOBER 1907

ONDSCHIEDEN MET DE KONINKLIJKE EREPENNING